

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

NASILNIŠTVO I SAMOPOIMANJE U DJECE OSNOVNOŠKOLSKE DOBI

DIPLOMSKI RAD

MENTOR:
Prof. dr. sc. Vlasta Vizek-Vidović

Katarina Elez
siječanj, 2003

SADRŽAJ

1. UVOD	4
1.1. NASILNO PONAŠANJE MEĐU ŠKOLSKOM DJECOM	4
1.1.1. Definiranje nasilnog ponašanja.....	5
1.1.2. Podaci o istraživanjima nasilnog ponašanja.....	7
1.1.3. Obilježja tipične žrtve.....	10
1.1.4. Obilježja tipičnog nasilnika.....	11
1.2. SAMOPOIMANJE.....	14
1.2.1. Struktura samopoimanja.....	15
1.2.2. Razvoj samopoimanja.....	17
1.2.3. Razvoj samopoimanja u osnovnoškolskoj dobi	18
1.2.3. Samopoimanje i poremećaji ponašanja.....	19
2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA	20
3. METODOLOGIJA	22
3.1. Sudionici u istraživanju	22
3.2. Mjerni instrumenti	23
3.2.1. Upitnik Nasilnik /Žrtva, D.Olweus.....	23
3.2.2. Profil samopercepcije za djecu, S. Harter	24
3.3. Postupak	27
4. REZULTATI I RASPRAVA	28
4.1. Pojavnost problema nasilnik/ žrtva.....	28
4.2. Metrijske karakteristike Profila samopercepcije za djecu.....	35
4.3 Usporedba percepcije različitih aspekata samopoimanja i općeg samopoštovanja učenika s obzirom na kategoriju kojoj pripadaju	36
4.4. Rasprava u skladu sa modelom općeg samopoimanja.....	44
Kritički osvrt - što je moglo utjecati na dobivene rezultate	52
5. ZAKLJUČAK	53
6. LITERATURA	54
7. PRILOG - Instrumenti korišteni u istraživanju	57

Sažetak

Glavni cilj istraživanja bio je ispitati pojavnost nasilnog ponašanja (broj žrtava i nasilnika) među djecom osnovnoškolske dobi. Osim toga, izvršena je usporedba percepcije pojedinih dimenzija samopoimanja (školska kompetentnost, socijalna prihvaćenost, regulacija ponašanja, sportska kompetentnost, tjelesni izgled) te općeg samopoštovanja djevojčica i dječaka kategoriziranih u četiri kategorije (neutralni, nasilnici, žrtve, nasilnici/žrtve). Istraživanje je provedeno na uzorku od 309 učenika petih, šestih, sedmih i osmih razreda dviju osnovnih škola.

Primjenjeni su upitnik Nasilnik/Žrtva, D. Olweus (1996) i adaptirana verzija skale (Brajša-Žganec i sur., 2000) za mjerenje različitih aspekata samopomanja koje je razvila S. Harter (1985). Rezultati su pokazali da je od strane školskih kolega zlostavljano (prema kriteriju «2-3 puta mjesečno») ukupno 20,1% sudionika (žrtve). Udio djece koji ispoljavaju nasilno ponašanje «2-3 puta mjesečno» iznosi 17,4% sudionika (nasilnici). Pretpostavka da žrtve imaju nižu razinu općeg samopoštovanja i pojedinih dimenzija dječje slike o sebi za djevojčice je potvrđena na skalama općeg samopoštovanja i percepcije socijalne prihvaćenosti, dok za dječake nije potvrđena samo na skali sportske kompetentnosti.

Ključne riječi: nasilno ponašanje, nasilnik, žrtva, nasilnik/žrtva, samopoimanje, samopoštovanje

1. UVOD

1.1. NASILNO PONAŠANJE MEĐU DJECOM U ŠKOLI

Nasilništvo među školskom djecom nesumnjivo je vrlo česta pojava. Djeca u školi mogu biti uzastopno i sustavno uznemiravana i napadana od strane svojih školskih kolega. Malo je odraslih koji se ne sjećaju ove pojave iz vlastitih školskih dana kao npr. pojedinaca koji su u svom razredu bili odbačeni od ostalih, kojima se netko rugao, sa kojima nitko nije htio sjediti, izazivao ih ili ih čak tjelesno zlostavljao. Dakle, nasilno ponašanje među djecom u školi odnosno “**problem nasilnik/žrtva**” dobro je poznat no vrlo se malo o tome govorilo i pisalo. Heinemann (1972) i Olweus (1973) izvještavaju da se društveno zanimanje za probleme nasilnik/žrtva najprije pojavilo u Švedskoj ranih sedamdesetih, da bi se ubrzo zatim raširilo na ostale skandinavske zemlje (prema Olweus, 1988).

U Norveškoj su problemi nasilnik/žrtva godinama bili predmetom zanimanja masovnih medija, nastavnika i roditelja, ali ne i školskih vlasti. Potkraj 1982. godine jedne su novine objavile da su trojica dječaka između 10 i 14 godina izvršila samoubojstvo, zbog okrutnog nasilništva svojih vršnjaka. Taj događaj koji je izazvao napetost u široj javnosti i masovnim medijima pokrenuo je niz reakcija, a krajnji je rezultat bila općenacionalna kampanja za rješavanje problema nasilnik/žrtva u norveškim osnovnim i nižim srednjim školama, a potaknulo ju je Ministarstvo obrazovanja u jesen 1983. godine (Olweus, 1988).

Posljednjih deset godina došlo je do povećanog zanimanja za probleme vezane za međusobno zlostavljanje djece u školi o čemu govori veliki broj stranih autora (Olweus, 1993; Smith i Sharp, 1994; Rigby, 1996; Ross, 1996; prema Manesini i sur., 1997).

Podaci iz Švedske (Olweus, 1986), Finske (Lagerspetz, i dr. 1982), Engleske (Smith, 1991; Whitney i Smith, 1993), SAD-a (Perry i dr., 1988), Kanade (Ziegler i Rosenstein-Manner, 1991), Nizozemske (Haeselager i Van Lieshout, 1992), Japana (Hirano, 1992), Irske (O'Moore i Brendan, 1989), Španjolske (Ruiz, 1992) i Australije (Rigby i Slee, 1991) pokazuju da je nasilje u školi ozbiljan problem (sve navedeno prema Olweus, 1988).

Prisustvujući seminaru pod nazivom: “Zlostavljanje djece-šutnja je sudioništvo” koji je 2001. godine bio organiziran u Zagrebu pod pokroviteljstvom Ministarstva rada i socijalne skrbi Republike Hrvatske, u kojemu su među ostalim prezentirani podaci o međusobnom zlostavljanju djece u školi u nekima od navedenih zemalja, a u nedostatku podataka za Hrvatsku, potaknuta sam da o tome nešto više doznam, te me je to motiviralo u provođenju ovog istraživanja.

1.1.1. Definiranje nasilnog ponašanja

Nasilništvo se može odrediti na slijedeći način: učenik je zlostavljan ili viktimiziran kada je opetovano i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednoga ili više učenika (Olweus, 1998). Ova definicija naglašava negativno (agresivno) djelovanje koje se ponavlja kroz duži vremenski period. Carins i sur. (1989) i Cummings i sur. (1989) navode da je dokazano da se osobna razina agresije tijekom godina gotovo ne mijenja (prema Vasta, Haith i Miller,1997). Iz pregleda 16 najpoznatijih longitudinalnih istraživanja koje iznosi Olweus (1979) vidljivo je da se koeficijenti korelacije koji ukazuju na stabilnost agresivnog ponašanja kreću od 0.36 do 0.95. Na temelju toga Olweus zaključuje da je agresivnost najstabilnija od svih konativnih osobina (prema Žužul,1989).

Potrebno je pobliže odrediti značenje izraza “negativni postupci”. Prema definiciji koju je dao Olweus (1988) negativan postupak je kada netko hotimično zadaje ili nastoji zadati ozljedu ili neugodnost drugome – u osnovi ono što je uključeno u odredbu napadačkog ponašanja. Različiti oblici zlostavljanja uključuju fizičko i verbalno nasilničko ponašanje. Ovo potonje uključuje izrugivanje, zadirkivanje ali i prijetnju. Fizičko zlostavljanje je kada netko udara, gura ili sputava drugoga tjelesnim dodirom. Osim toga negativni postupci se pojavljuju i bez uporabe riječi ili tjelesnog dodira primjerice u obliku društvene izolacije, krevljenjem, neprirodnim kretnjama ili odbijanjem da se udovolji željama druge osobe. Agresivan postupak radi pribavljanja nečega naziva se instrumentalna agresija, dok se agresija namijenjena nanošenju boli ili štete naziva neprijateljska agresija (odnosno osvetnička agresija, ako se javlja kao odgovor na tuđu agresiju).

Hartup (1974), zatim Macabe i Lipscomb (1988) navode da u predškolskoj dobi tjelesnu i instrumentalnu agresiju postupno zamjenjuju verbalna i osvetnička agresija. Eron i sur. (1983) navode da procjene djece od prvog do petog razreda osnovne škole pokazuju sveukupni porast agresije s dobi (prema Vasta, Haith i Miller, 1997).

Iako se pojedinačni slučaj ozbiljnijeg zlostavljanja pod određenim okolnostima može smatrati nasilništvom, gore navedena definicija ističe negativne postupke koji se izvode "opetovano i trajno". Na taj način se isključuju povremeni negativni postupci usmjereni protiv jednog učenika.

Riječ koja se u Skandinaviji koristi za nasilništvo ili probleme nasilnik/žrtva jest *mobbing* (Norveška, Danska) odnosno *mobbning* (Švedska, Finska). Prema definiciji Heinemanna (1972) i Olweusa (1973) izvorna engleska riječ *mob* podrazumjeva veću i anonimnu skupinu ljudi uključenu u zlostavljanje (prema Olweus 1988). Isti izraz se koristi i kada jedna osoba napada, zlostavlja ili muči drugu osobu. Iako ova uporaba nije posve primjerena s lingvističkog stajališta (prema Olweus 1988), u pojam nasilništva ("bullying") ili "napadanja" ("mobbing") važno je uključiti situaciju u kojoj jedna osoba zlostavlja drugu, kao i onu u kojoj je skupina odgovorna za zlostavljanje. Podaci prikupljeni u Olweusovom istraživanju u Bergenu pokazuju da su nad značajnim dijelom (35-40%) zlostavljanih učenika nasilništvo provodili uglavnom pojedinci. Posve je prirodno promatrati nasilje pojedinog učenika i skupine kao usko povezane pojave iako je razumno za očekivati da je nasilje od strane većeg broja učenika neugodnije i štetnije po žrtvu.

Kao što je već navedeno nasilništvo može činiti pojedinac ili skupina. Autor bergenskog istraživanja Olweus ukazuje na podatke koji pokazuju da, u većini slučajeva, žrtvu zlostavlja skupina od dva ili tri učenika.

Isto tako nasilno ponašanje može biti usmjereno prema pojedincu ili skupini. Nasilništvo u školi obično je usmjereno prema pojedinačnom učeniku.

Pojam nasilništva se ne koristi u slučaju kada se dva učenika približno jednake snage prepiru ili tuku. Da bi se koristio pojam nasilništva nužno je postojanje nesrazmjera snaga gdje se učenica ili učenik koji je izložen negativnim postupcima teško brani i donekle je bespomoćan u odnosu prema učeniku koji ga zlostavlja. Moguće je razlikovati izravno nasilništvo s razmjerno otvorenim napadima na žrtvu i neizravno nasilništvo u obliku namjernog isključivanja iz skupine.

U ovom se diplomskom radu izrazi nasilništvo, nasilno ponašanje, problemi nasilnik/žrtva i zlostavljanje koriste u približno istom značenju.

1.1.2. Podaci o istraživanjima nasilnog ponašanja

Jedan od prvih zadataka u osvješćivanju nekog društvenog problema jest prikupiti dokaze o postojanju pojave. Ahmad i Smith (1990, prema Boulton i Underwood, 1993) uspoređujući brojne metode procjenjivanja pojavnosti nasilnika i žrtava, zaključili su da je Olweusov upitnik najbolja metoda za utvrđivanje incidencije ovog problema u osnovnim i srednjim školama.

U sklopu općenacionalne kampanje protiv nasilništva u Norveškoj, sve su osnovne i srednje škole pozvane da provedu ispitivanje učenika. U tome je sudjelovalo 85% škola. Odabrano je 830 reprezentativnih uzoraka, a u obradu su uzeti valjani podaci iz 715 škola koje obuhvaćaju približno 130.000 učenika iz cijele Norveške. Navedeni uzorak čini gotovo četvrtinu dječke populacije u dobnom rasponu od 8-16 godina. Dobiveni podaci ukazuju na pojavnost i prevladavanje problema nasilnik/žrtva u različitim vrstama škola, u različitim dobnim skupinama, ovisno o tome radi li se o dječacima ili djevojčicama itd. Na temelju rezultata istraživanja na nacionalnoj razini, može se procijeniti da je približno 84.000 učenika ili 15% od ukupnog broja u norveškim osnovnim i srednjim školama (568.000 učenika školske godine 1983/84) bilo uključeno u probleme nasilnik/žrtva "jednom ili dvaput" ili češće u posljednjih nekoliko mjeseci - kao nasilnici ili žrtve. Podaci dalje ukazuju da je nekih 9% (52.000) učenika bilo žrtvama, a njih 7% (41.000) bili su nasilnici, odnosno zlostavljali su druge učenike. Približno 9.000 učenika bili su istovremeno i žrtve i nasilnici (1.6% od ukupnog broja učenika te školske godine) (Olweus, 1988). Podaci dobiveni na temelju istog istraživanja ukazuju da je 3% (18000) od ukupnog broja učenika u Norveškoj bilo zlostavljano "približno jednom tjedno" ili češće te je nešto manje od 2%, ili 10000 zlostavljalo druge u istoj toj mjeri. Prema toj graničnoj točki tisuću je učenika bilo u isti mah zlostavljačima i zlostavljanima. Dakle ukupno je približno 27000 učenika u Norveškoj bilo uključeno u ozbiljne probleme nasilja kao žrtve ili kao nasilnici.

Iste je akademske godine Olweus provodio istraživanje primjenivši isti upitnik na 17.000 učenika od 3. do 9. razreda, u tri švedska grada, kako bi dobivene podatke usporedio s podacima prikupljenim u tri norveška grada približno jednake

veliĉine. Isti autor vodio je i poseban projekt u Bergenu da bi dobio sveobuhvatnije podatke o mehanizmima u problemu nasilnik/Źrtva te o mogućim učincima intervencijskog programa. To istraživanje obuhvatilo je 2500 dječaka i djevojĉica u dobi od 10 –15 godina. Olweus (1983,1986; prema Vasta, Haith i Miller, 1997) je u Švedskoj proveo istraživanje u kojem je mladima od petnaest i sedamnaest godina mjerena razina testosterona u krvi, a od vršnjaka su prikupljene procjene njihovih agresivnih ponašanja. Razina hormona u krvi bila je znaĉajno povezana s vršnjaĉkim procjenama verbalne i tjelesne agresije – posebno osvetniĉke. Takav nalaz objašnjen je time što su mladići s višom razinom hormona sebe opisivali razdraŹljivima i nestrpljivima, što ih je učinilo osobito sklonim prijetnjama i izazivanju.

Pregled Olweusovih istraživanja u Norveškoj i Švedskoj od 1970–1985 prikazan je u tablici 1 (Olweus, 1994).

U posljednje vrijeme je u interpretaciji bilo kojih oblika ponašanja, od intelektualnih, preko socijalnih pa do emocionalnih, postalo uobiĉajeno pristupanje s pozicija kognitivne psihologije. Najeksplicitnije izneseno shvaćanje agresivnosti ovog tipa je model kojeg je iznio Kenneth Dodge. Dodgeov model je iznešen primarno za objašnjenje dječje kompetencije, međutim može se izravno primjeniti i na analizu agresivnog ponašanja (ŹuŹul, 1989). Da bismo mogli u potpunosti razumjeti dječju agresivnost, moramo shvatiti kognitivne procese koji njome upravljaju. Većina istraživanja u tom području bavila se razvojem socijalne kognicije, odnosno time kako djeca shvaćaju društveni svijet u kojem žive (Vasta, Haith i Miller, 1998). Glavni postulat modela je da će naĉin na koji djeca procesiraju socijalne informacije imati izravnog utjecaja na ispoljeno ponašanje. Konkretno ponašanje će se dogoditi kao rezultat kognitivne elaboracije socijalnih znakova, ciljeva i shema iz memorije. Elaboracija će se odvijati kroz pet sukcesivnih faza, od kojih je svaka pojedina faza nuŹna, ali nedovoljna da sama dovede do odgovarajuće reakcije (ŹuŹul, 1989). To su, kako navode Crick i Dodge (1994): (1) percepcija socijalnih znakova, (2) interpretacija socijalnih znakova, (3) odabiranje cilja (odgovora), (4) odlučivanje o odgovorima i (5) reagiranje (prema Sutton, Smith i Swettenham, 1990).

Tablica 1. Pregled Olweusovih istraživanja u Norveškoj i Švedskoj (Olweus,1994)

	Istraživanje u Stockholmu, Švedska (1970-73)	Općenacionalno istraživanje u Norveškoj (1983)	Istraživanje u Švedskoj (1983/84)	Istraživanje u Bergenu, Norveška (1983-85)
Ispitanici	Tri skupine dječaka (ukupno 900 dječaka), razredi 6-8	715 škola, razredi 2-9 (130.000 dječaka i djevojčica)	60 škola, razredi 3-9 (17.000 dječaka i djevojčica)	Četiri skupine (ukupno 2500 dječaka i djevojčica)
Broj mjerenja	Nekoliko	Jedno	Jedno	Nekoliko
Varijable	Samoiskazi i iskazi majki o ponašanju dječaka, procjene učitelja, procjene vršnjaka. Službeni dosjei o kriminalnim radnjama, zlouporabi droga, podaci o stilovima odgoja među skupinama dječaka, razine hormona u krvi, psihofiziološki podaci	Upitnik "nasilnik /žrtva" (prilagođen dobi i školskoj razini), gustoća naseljenosti, socioekonomski uvjeti, postotak doseljenika, veličina škole, prosječna veličina razreda, zaposlenici škole	Upitnik nasilnik/žrtva, veličina škole, prosječna veličina razreda	Samoiskaz o nasilju u školi, agresivnom ponašanju, antisocijalnom ponašanju, samoprocjene, povezanost sa vršnjacima i roditeljima, procjene drugih učenika. Podaci učitelja o karakteristikama razreda, odnosima među učiteljima

1.1.3. Obilježja tipične žrtve

Istraživanja su ponudila obilježja tipične žrtve i tipičnog nasilnika (Olweus, 1978, 1981, 1984; Björkvist, Ekman i Lagerspetz, 1982; Farrington, 1993; Lagerspetz i sur., 1982; Perry i sur., 1988; prema Olweus, 1994).

Obilježje tipičnih žrtava koje ih razlikuju od drugih učenika je npr. da su niskog samopoštovanja (Olweus, 1993). Često imaju slabo razvijene socijalne vještine (Troy i Sroufe, 1987). Schwartz i sur. (1993) su utvrdili da potencijalne žrtve pokazuju određeni obrazac ponašanja (npr. submisivni su) čak i prije nego što postanu žrtve nasilja. Olweus (1993) napominje da viktimizirani dječaci imaju privrženiji odnos sa majkom što uključuje prezaštitnički odnos majke naspram djeteta, dok su očevi viktimiziranih dječaka često hostilni i indiferentni prema svojim sinovima. Moguće je da djeca koja odrastaju u prezaštitničkoj sredini ne razvijaju iste vještine (npr. asertivnost) kao njihovi vršnjaci što ih čini osjetljivijima na provokacije od strane potencijalnih nasilnika (Smith i Sharp, 1994). Farrington (1993) je ukazao na smanjene akademske sposobnosti žrtava koje mogu biti rezultat nasilja u školi. Naime, moguće je da porastom nasilnog ponašanja, žrtve imaju strah od odlaska u školu, gdje ovakav strah može dovesti do učestalog izostajanja iz škole, poteškoća sa koncentracijom i slabe školske izvedbe (sve navedeno prema Bernstein i Watson, 1997).

Što se tiče tjelesnog izgleda, gdje bi se mogle očekivati razlike, žrtve su iznenađujuće slične ostaloj djeci (Bernstein i Watson, 1997). Olweus (1978) je utvrdio jedinu izvanjsku neobičnost žrtava a to je tjelesna snaga: žrtve su fizički slabije od dječaka općenito (prema Olweus, 1998).

Žrtve, općenito možemo svrstati u dvije podskupine (Olweus, 1993; Perry i sur. 1988; prema Bernstein i Watson, 1997). Za prvu skupinu Olweus (1978) koristi naziv *pasivne žrtve* dok ih Smith (1991) naziva *žrtve* (prema Bernstein i Watson, 1997). Ova skupina žrtava nije agresivna i ne izaziva druge, te sukladno tome nasilje nad njima se ne može objasniti kao posljedica njihovog provokativnog ponašanja. Žrtve su plašljivije i nesigurnije nego učenici općenito, zatim često su oprezne, osjetljive i tihe. Žrtve su usamljene i napuštene u školi. Kada su napadnuti od strane drugih učenika, često reagiraju plačem i povlačenjem, bar u nižim razredima (Olweus, 1978; prema Olweus, 1994). Drugu skupinu čine *nasilnici/žrtve*

(Manesini i sur. 1997), odnosno *provokativne žrtve* (Olweus,1994) koje karakterizira kombinacija anksioznog i agresivnog obrasca ponašanja. Neki od tih učenika mogu se okarakterizirati kao hiperaktivni. Često znaju biti izopćeni u većoj mjeri od pasivnih žrtava zbog provociranja drugih učenika (Olweus,1978; prema Olweus,1994). Istraživanja su pokazala da će karakteristike osobe koja je izvor provokacije utjecati na to da li će neka situacija biti doživljena kao provocirajuća ili neće. Vjerojatno najznačajnije obilježje je percipirana *namjera* "provokatora". Kao što je pokazao Dodge (1980) u eksperimentu s djecom, ako se te namjere percipiraju kao agresivne, onda je znatno veća vjerojatnost da će izazvati agresivno ponašanje, nego ako su namjere "provokatora" percipirane kao neagresivne (prema Žužul,1989).

1.1.4. Obilježja tipičnog nasilnika

Istraživanja su pokazala da agresivna djeca imaju teškoća u prepoznavanju socijalnih znakova iz okoline (Dodge,1985, Dodge i Crick,1990; prema Vasta, Haith i Miller,1998). Nekoliko istraživanja je utvrdilo da agresivna djeca pripisuju neprijateljske namjere drugima češće od neagresivne (Feldman i Dodge, 1987; Gibbins i Craig, 1997; Guerra i Slaby, 1989; Steinberg i Dodge, 1983: prema Sutton i sur., 1999). Čak i kada postoje znakovi koji pokazuju da namjere nisu bile neprijateljske, agresivna djeca mnogo teže razumiju i rabe te znakove (Dodge i Crick,1990; Dodge i Somberg,1987). Takvi nalazi govore da su neka djeca agresivna možda zato što svijet ne vide kao i većina druge djece (Wass,1988; prema Vasta, Haith i Miller,1998).

Olweus (1978) navodi glavno obilježje tipičnog nasilnika, a to je njegova agresivnost prema vršnjacima: definicija nasilništva to i podrazumjeva (prema Olweus,1994). Nasilnici su često agresivni i prema odraslima, učiteljima i roditeljima. Općenito gledajući, nasilnici imaju pozitivniji stav prema nasilju nego drugi učenici. Karakterizira ih impulzivnost i potreba za dominacijom i kontrolom. Imaju vrlo malo suosjećanja prema žrtvama nasilja (Olweus, 1994). Faktori, poput nedostatka empatije ili iskorištavanja drugih povezani su sa narcističkom ličnosti (*DSM-III*; Američko psihijatrijsko udruženje, 1980) i mogu dovesti do ispoljavanja agresije (prema Salmivalli, 2001).

Ako je riječ o dječacima, većinom su tjelesno jači od ostalih dječaka, osobito od žrtava. Uvriježeni stav među psiholozima i psihijatrima jest da su pojedinci agresivnog i grubog obrasca ponašanja tjeskobni i nesigurni. Ovu pretpostavku Olweus je provjeravao u nekoliko istraživanja. Dobiveni rezultati nisu potvrdili uobičajeno gledište, tjeskobe i nesigurnosti u nasilnika bilo je malo ili prosječno, nisu imali sniženu razinu samopoštovanja (Olweus 1981,1984,1986). Ovi zaključci se odnose na nasilnike kao grupu (u usporedbi sa neutralnom skupinom i skupinom žrtava). Rezultati ne impliciraju da pojedini nasilnici ne mogu biti agresivni i tjeskobni. Nasilnici često prisiljavaju žrtve da im nabavljaju novac pa tu prepoznamo "instrumentalnu komponentu" njihovog ponašanja (Patterson, Littman i Bricker, 1967; sve navedeno prema Olweus,1994).

Nasilje možemo promatrati i kao komponentu općenitog antisocijalnog obrasca ponašanja. S ovog stajališta moguće je pretpostaviti da su mladi koji su agresivni i zlostavljaju druge izlažu povećanoj vjerojatnosti kasnijega problematičnog ponašanja kao što su kriminal i alkoholizam. Brojne studije potvrđuju ovo predviđanje (npr. Loeber Dishion,1983; Magnuson, Stattin i Dunér,1983; sve navedeno prema Olweus, 1994). U longitudinalnoj studiji Olweus (1991) je utvrdio da dječaci adolescentske dobi koji su sudjelovali u zlostavljanju drugih imaju četverostruki porast razine kriminaliteta u svojim ranim dvadesetim godinama. Slične rezultate dobio je i Lane (1989, prema Smith i Sharp,1994).

Farrington (1993) izvještava da očevi koji su zlostavljali druge u školi češće imaju sinove koji koriste jednaki obrazac ponašanja (prema Smith i Sharp,1994). Žužul (1989) ukazuje da su istraživanja pokazala da između stupnja agresivnosti roditelja i agresivnosti njihove djece postoji dosta visoka korelacija. Međutim teško je odgovoriti zbog čega ta korelacija postoji. Dio te korelacije se sigurno može objasniti genetskim faktorima, ali veći dio se vjerojatno može objasniti direktnim utjecajem roditelja na razvoj agresivnosti.

Važno je razmotriti pitanje kakav odgoj i drugi uvjeti tijekom djetinjstva pogoduju razvoju agresivnog ponašanja? Obitelj je osnovno mjesto gdje se razvija mehanizam inhibicije nepoželjnih oblika ponašanja, pa tako i agresivnosti. Ukoliko roditelji ispoljavaju agresivno ponašanje, djeca neće usvojiti mehanizam inhibicije agresije, te će se i zbog toga ponašati agresivno.

Osim tog neizravnog djelovanja roditelja na učenje agresivnosti, roditelji mogu djelovati i i izravno, kroz vrstu odnosa koje će imati prema djeci. Većina dječjih

psihologa razlikuje dvije osnovne dimenzije odnosa roditelj-dijete. Prva je permisivna nasuprot restriktivnoj a druga topla nasuprot hladnoj. Djeca roditelja koji su "hladni-permisivni" će biti hostilna i prkosna, s velikom vjerojatnošću delikventnosti (Wilson i Herrnstein, 1985; prema Žužul, 1989). Kako navodi Olweus (1980; prema Olweus,1994) nedostatak roditeljske topline i pažnje povećava rizik da dijete postane agresivno. Izneseni podatak vrijedi kao deskripcija najvjerojatnijeg odnosa između stila roditeljskog ponašanja i karakteristika koje će dijete razviti.

Od specifičnih karakteristika odnosa roditelj-dijete, istraživanja su pokazala da na razvoj agresivnosti djeluje roditeljsko kažnjavanje djece, pogotovo fizičko kažnjavanje (Žužul,1989). Osim roditeljskog kažnjavanja, može se izdvojiti roditeljski odnos prema ispoljavanju agresivnog ponašanja djece. Ukoliko roditelji dozvoljavaju agresivno ponašanje, djeca će izrazitije razvijati agresivnost, nego kad roditelji ne dozvoljavaju agresivno ponašanje (Žužul,1989). Isto je utvrdio i Olweus (1980; prema Olweus, 1994). Najmanje agresivnu djecu će imati roditelji koji ne prihvaćaju agresivno ponašanje djece, ali ih ne kažnjavaju. Roditelji koji dozvoljavaju agresivno ponašanje i kažnjavaju djecu, imat će najagresivniju djecu (Macoby,1980; prema Žužul,1989).

Agresivnost se kao karakteristika ličnosti ispoljava na dva nivoa – kao *latentna* tendencija za napadom na percipirani izvor provokacije i kao *manifestno* ispoljavanje agresivne reakcije. Latentnu agresivnost Žužul (1989) definira kao relativno trajnu i stabilnu karakteristiku pojedinca da u provocirajućim situacijama reagira porastom emocionalne tenzije i pojavom tendencija za napadom na izvor frustracije (tj. agresivnom motivacijom). Genetski faktori određuju (dijelom) pojavljivanje agresivne motivacije u određenoj situaciji. Kako agresivna motivacija zapravo nastaje kao rezultat postojanja osobine ličnosti koja je nazvana latentna agresivnost, taj zaključak moguće je proširiti i reći da je latentna agresivnost dobrim dijelom određena nasljednim karakteristikama. Genetski faktori ne djeluju na razvoj mehanizma inhibicije agresivnog ponašanja u mjeri u kojoj djeluju na razvoj latentne agresivnosti, ali vjerojatno postoji određeni utjecaj genetskih faktora na razvoj i tog mehanizma što potvrđuju istraživanja Kagana i sur. (1988; Žužul, 1989).

Budući da je manifestna agresivnost funkcija latentne agresivnosti i inhibicije agresije, znači da je i razvoj manifestne agresivnosti, kao osobine ličnosti, pod utjecajem nasljednih faktora (Žužul, 1989).

1.2. SAMOPOIMANJE

Self-koncept ili pojam o sebi, samopoimanje, slika o sebi (self-image), samstvo, Ja – pojmovi su koji označavaju psihološki konstrukt kojeg Coombs (1981) definira kao ... “fenomenološku organizaciju iskustva individue i ideja o njoj samoj i svim aspektima njezinog života” (prema Lacković-Grgin, 1994).

U Websterovom riječniku engleskog jezika (1976; str. 1049-1051) navedena su četiri temeljna značenja ovog pojma i 378 termina s prefiksom "self".

Imenica self označava slijedeće:

- a) sveukupnu osobnost pojedinca
- b) tipičan karakter ili ponašanje pojedinca
- c) osobu u njenom najboljem izdanju
- d) jedinstvo elemenata (tijelo, emocije, mišljenje i sl.) koji čine pojedinca prepoznatljivim (Bezinović, 1988)

Proučavanju tog konstrukta značajno je doprinijela kognitivna psihologija zbog svoje usmjerenosti na unutarnje procese, kako kognitivne, tako i afektivne, koji su povezani s usmjerenim ponašanjem. Teoretičari, kad govore o kognitivnim shemama u kojima su organizirane informacije o sebi, smatraju da je važno uspostaviti relaciju između dva bliska pojma – samopoimanja (deskriptivni aspekt sebe) i samopoštovanja (evaluativni aspekt sebe). Ako samopoimanje kontrolira procesiranje informacija relevantnih za "ja" onda je samopoštovanje ključni aspekt samopoimanja čija se uloga u strukturi samopoimanja ogleda u suočavanju "ja" s vanjskim informacijama. Samopoimanje služi kao determinanta ponašanja pojedinca. Obuhvaća odgovore na to što je osoba, što ona može (realno ja) i što bi htjela biti (idealno ja) (Lacković-Grgin, 1994). Evaluativni aspekt samopoimanja odnosno samopoštovanje, odnosi se na stupanj u kojem osoba posjeduje opći osjećaj vrijednosti i valjanosti (Rosenerg, 1965, 1979; prema Brennan i Bosson, 1998). Opće je prihvaćeno stajalište da samopoštovanje ima različite izvore. Wilson i Wilson (1976) identificirali su 11 izvora samopoštovanja, a to su: međuljudski odnosi, obiteljski odnosi, uspjeh, moć, status, samopoimanje, tjelesno samopoimanje, očekivanja od budućnosti, odabir profesije, akademske brige i natjecanje. Drugi autori navode da izvori samopoštovanja obuhvaćaju prihvaćanje od strane drugih, osjećaj moralne vrijednosti (Coopersmith, 1967), ljepotu i

religioznost (Aldrige i Clayton,1990), osobno priznanje, specijalne talente, iskrenost, (Watkins i Yu, 1993; sve prema Brennan i Bosson, 1998).

Shavelson (1976) smatra da nema potrebe za razlikovanjem samopoimanja i samopoštovanja jer je samopoimanje istovremeno i deskriptivno i evaluativno te da ljudi u pojedinim situacijama sebe ujedno i opisuju i vrednuju (prema Lacković-Grgin,1994).

Harter (1990) definira samopoimanje kao individualnu percepciju kombinacije različitih aspekata vlastitoga "ja". Ona drži da je pojam o sebi višedimenzionalni konstrukt u kojemu pojedinac, s jedne strane, može imati različitu percepciju svoje kompetencije u raznim područjima funkcioniranja, ali on ujedno ima i opću percepciju vrijednosti sebe kao osobe. U skladu s time Harter je razvila postupak mjerenja samopoimanja djece koji uključuje percipiranu kompetentnost u pet odvojenih područja: školske sposobnosti, sportske sposobnosti, socijalna prihvaćenost, ponašanje i tjelesni izgled. Opće samopoštovanje autorica definira u skladu s geštaltističkim shvaćanjem, kao općenitu percepciju vlastite vrijednosti. Sukladno tome, njezin postupak mjerenja slike o sebi uključuje operacionalizaciju općeg samopoštovanja na temelju procjena o tome koliko se općenito osjećamo vrijednima kao osobe, odnosno koliko smo zadovoljni time kakvi jesmo (prema Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000).

1.2.1. Struktura samopoimanja

Byrne (Marsh i Shavelson, 1985; prema Lacković-Grgin, 1994) navodi četiri teorijska shvaćanja strukture samopoimanja. Prva, definira samopoimanje kao jednodimenzionalni konstrukt. Prema drugoj teoriji samopoimanje se sastoji od faceta koje su hijerarhijski organizirane. Treća govori da se samopoimanje sastoji od više međusobno nezavisnih faktora, dok prema četvrtoj teoriji, nazvanoj kompenzatornim modelom, postoje relacije među facetama, ali su one inverzne, što znači da netko može imati nisko akademsko, ali visoko tjelesno samopoimanje.

Većina istraživanja potvrđuje multifacetičnost samopoimanja. Međutim, postoje varijacije u navođenju broja faceta i njihovom međuodnosu.

Mullner i Laird (prema Lacković-Grgin, 1994) smatraju da se samopoimanje sastoji od pet dimenzija samopoimanja. To su: intelektualne sposobnosti, težnja za

postignućem, tjelesne vještine, interpersonalne vještine, i osjećaj socijalne odgovornosti.

Fitts (prema Lacković-Grgin,1994) pretpostavlja osam dimenzija samopoimanja, pri čemu razlikuje internalno i eksternalno poimanje sebe. Pod internalnim samopoimanjem podrazumijeva identitet, samozadovoljstvo i ponašanje, a pod eksternalnim poimanjem sebe podrazumijeva tjelesno, moralno-etičko, personalno, obiteljsko i socijalno samopoimanje.

Model Shavelsona i sur. (1976; prema Lacković-Grgin, 1994) koji pretpostavlja hijerarhijsku strukturu samopoimanja, je jedan od razrađenijih i empirijski potvrđenijih modela. Na vrhu tog modela nalazi se opće samopoimanje koje se sastoji od *akademskog i neakademskog samopoimanja*. Neakademsko samopoimanje obuhvaća socijalno, emocionalno i tjelesno samopoimanje. Te komponente dalje obuhvaćaju specifične grupe faktora, odnosno specifične faktore (Slika1). Model je utemeljen na shvaćanjima autora da se samopoimanje formira na osnovi iskustva s okolinom i kroz vlastite interpretacije te okoline. Ova je percepcija pod utjecajem vrednovanja pojedinca od strane značajnih drugih, potkrepljenja i njegovih atribucija vlastitog ponašanja. Samopoimanje prema ovim autorima ima sedam bitnih karakteristika: predstavlja organizirano, strukturirano iskustvo o sebi, sastoji se od faceta (aspekata, dimenzija) u koje pojedinac kategorizira informacije koje su specifične za njega i/ili za grupu kojoj pripada, hijerarhijski je organizirano na način da su općenitiji aspekti samopoimanja nadređeni aspektima koji se odnose na poimanje sebe u specifičnim situacijama, samopoimanje je stabilno i to tako da su facete bliže generalnom nivou stabilnije od onih koje se nalaze na nižim nivoima hijerarhije, razvija se tijekom života i postaje sve bogatije dimenzijama, ima deskriptivnu i evaluativnu dimenziju, može se dobro diferencirati od nekih drugih konstrukata (npr. od akademskog postignuća).

Veći broj istraživanja potvrdio je jednu od bitnih karakteristika ovog modela – njegovu multifacetičnost. Rezultati o relacijama među facetama slabije su usaglašeni, tako npr. neki autori nalaze niske korelacije među facetama, što govori u prilog modela nezavisnih faktora, dok drugi nalaze značajnu povezanost među faktorima i njihovu hijerarhijsku organiziranost. S razvojno-psihološkog stajališta značajno je što su ispitivanja nedvosmisleno potvrdila da s dobi raste broj faceta samopoimanja (Lacković-Grgin,1994).

1.2.2. Razvoj samopoimanja

Suvremeno shvaćanje razvoja samopoimanja naglašava da ono nije urođeno, nego se tijekom života stječe i razvija. Za njegov razvoj bitni su kognitivni i afektivni procesi (Piaget, Inhelder, 1969.; Kohlberg, 1969; Harter, 1986.; prema Lacković-Grgin, 1994) kao što su važne i stvarne i/ili zamišljene interakcije sa "značajnim drugima" (Cooley, 1912; Mead, 1934; Sullivan, 1953; prema Lacković-Grgin, 1994). Više istraživanja potvrdilo je da su neke dimenzije roditeljskih odgojnih postupaka povezane s višom razinom samopoštovanja (Brajša-Žganec i sur., 2000). Harter (1990) navodi da djeca već s osam godina formiraju svoje opće samopoštovanje preko vlastite percepcije specifičnih kompetencija kognitivnih i fizičkih vještina (prema Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000). Procjene samopoštovanja u ranom djetinjstvu (djeca vrtičke dobi) relativno su visoke i povezane su sa sigurnom privrženosti sa skrbnikom. Tijekom srednjega i kasnoga djetinjstva rezultati su stabilni, dok na prijelazu u ranu adolescenciju dolazi do opadanja pozitivne slike o sebi koja se onda stabilizira tek u srednjoškolskoj dobi (Vasta, Haith i Miller, 1998).

U svakom stadiju razvoja samopoimanje se kvalitativno razlikuje od onog na nižem stadiju razvoja (Piaget, Harter, Damon i Hart, 1986; prema Lacković-Grgin, 1994), a odvija se prema nekim općim načelima razvoja. Jedno o njih je načelo diferencijacije i integracije. U funkciji dobi prvo dolazi do diferencijacije faceta koncepta o sebi uz paralelan proces njihove integracije u viši nivo globalnog (općeg) samovrednovanja. S dobi raste broj faceta uz istovremeno opadanje povezanosti među njima. Razvoj samopoimanja, jednako kao i razvoj mišljenja općenito, odvija se i po načelu od konkretnog prema apstraktnom. To se jasno može uočiti praćenjem spontanih samoiskaza, koji kod mlađih ispitanika sadrže pretežno konkretne (fizičke) attribute da bi se na kasnijem uzrastu javili apstraktni (psihološki) atributi. Samopoimanje se razvija sukladno s intelektualnim razvojem i slijedi sekvencijalni redoslijed po razvojnim nivoima. Kognitivni razvoj je prvenstveno odgovoran za konstruiranje deskriptivnih aspekata samopoimanja. Evaluativni aspekt samopoimanja (samopoštovanje) je uz kognitivni razvoj pod značajnim utjecajem stvarnih i/ili zamišljenih interakcija sa značajnim drugima.

1.2.3. Razvoj samopoimanja u osnovnoškolskoj dobi

U osnovnoj školi samoopisi djece značajno se razlikuju od onih u predškolskoj dobi. Osnovnoškolska djeca u samoopise uvode termine koji opisuju njihove socijalne, tjelesne i intelektualne sposobnosti. Pored tih specifičnih samoopisa, nalaze se i općenitiji opisi što ukazuje na sposobnost izgrađivanja općeg samopoimanja. U toj dobi djeca počinju logički organizirati attribute kojima sebe opisuju, a longitudinalna praćenja pokazuju da su ti opisi stabilni u vremenu. Za razliku od male djece koja u samoopisima izražavaju želje i maštu, djeca ove dobi sebe opisuju na osnovi samovrednovanja i uspoređivanja s drugom djecom. U dobi od šest do jedanaest godina počinju se pojavljivati i negativni atributi u dječjim samoopisima što možda ukazuje na početak razlikovanja realnog "ja" od idealnog "ja".

Napredak u razvoju samopoimanja potaknut je proširenjem socijalnih kontakata, činjenicom školovanja i promjenama u kognitivnom funkcioniranju djece ove dobi. Iza šeste godine života, prijelaz u fazu konkretnih operacija u kojoj djeca sve uspješnije logički misle, omogućuje im sve točnije opažanje i suđenje o okolnom svijetu, pa i o samima sebi. Povećanjem sposobnosti klasificiranja stvari iz okolinskog svijeta u kategorije i klase povećava se sposobnost hijerarhijskog organiziranja atributa kojima se dijete opisuje (Lacković-Grgin, 1994).

1.2.4. Samopoimanje i poremećaji ponašanja

Samopoimanje služi kao determinanta ponašanja pojedinca. Determinacijska komponenta ne ogleda se u egzekutivnom vidu pokretača ponašanja već više u vidu utjecaja na smjer ponašanja (Lacković-Grgin, 1994).

Wylie je (1979) izvjestila o velikom broju studija koje pokazuju da osobe s negativnim vrednovanjem, odnosno osobe s niskim samopooštovanjem imaju više emocionalnih i motivacijskih problema od osoba s umjerenim ili visokim samopoštovanjem (prema Lacković-Grgin, 1994).

Osobe niskog samopoštovanja sklone su depresiji, letargične su i tendiraju odvajanju od ljudi, te se pasivno prilagođuju zahtjevima okoline. Slični rezultati

dobiveni su kod djece, kod adolescenata ali i kod odraslih (Lacković-Grgin,1994). Hawker i Boulton (u tisku, prema Smith i Brain, 2000) govore o konzistentnim nalazima koji potvrđuju povezanost depresivnosti i viktimizacije.

Osobe niskog samopoštovanja, nakon povratne informacije o neuspjehu, tipično snižavaju očekivanja vezana za buduću uspješnost, gube motivaciju i manifestiraju lošiju izvedbu (Johnson,Vincent i Ross,1997).

Visoko samopoštovanje može se javiti i kod osoba kod kojih je prisutan neki oblik neprilagođenog ponašanja. Osobe s narcističkim poremećajem ličnosti karakterizira veličanje sebe samih, glad za divljenjem od strane drugih i i okupiranost sobom koja ih čini neosjetljivima za tuđe potrebe ili sklonima iskorištavanju drugih radi zadovoljenja vlastitih potreba. Istraživanja pokazuju da je to samopoštovanje nestabilno i povezano s jakim neprijateljskim osjećajem prema okolnostima koje ugrožavaju njihovo samopoštovanje (Johnson,Vincent i Ross,1997). U manjoj mjeri ove se karakteristike nalaze i kod ljudi sa supkliničkom razinom narcisoidnosti. Kod njih je nađena pozitivna povezanost narcisoidnosti i samopoštovanja (Emons, 1984; prema Johnson i sur.,1997).

2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja nasilništva među djecom navode na zaključak da se nasilnikom ili žrtvom može biti dugo vremena, često i nekoliko godina. Svako istraživanje vezano uz problem međusobnog zlostavljanja djece u školama predstavlja veliki doprinos boljem razumjevanju ove pojave te posljedica koje ona ostavlja na fizički, psihički i socijalni razvoj djeteta, usmjeravajući pozornost kako na žrtvu tako i na napadača. Zaključak o stalnosti ovog problema tijekom godina, može poslužiti na način da aktivnosti usmjerene na prevenciju i intervenciju na tom području postanu učinkovitije odnosno da nam takav zaključak bude poticaj pri razradi djelotvornijih mjera protiv nasilja. Budući da kod nas ne postoji instrument kojim bi se identificirali "nasilnici" i "žrtve" u školskom okruženju, odnosno ne postoje podaci o međusobnom zlostavljanju djece u školi, cilj ovog istraživanja je ispitati učestalost fenomena nasilnik/žrtva među djecom osnovnoškolske dobi kako bi se počela stvarati početna baza o ovom problemu.

Istraživanja su pokazala da je socijalno funkcioniranje i percepcija sebe, posebno samopoštovanje, jedno od područja funkcioniranja djece u kojem se očituje efekt međusobnog zlostavljanja djece u školi. Stoga nas je, također, zanimalo ispitati razlikuju li se neutralni, nasilnici, žrtve i nasilnici/žrtve s obzirom na razinu općeg samopoštovanja i pojedinih dimenzija slike o sebi.

Problemi u istraživanju su:

1. Ispitati pojavnost nasilnog ponašanja (broj žrtava i nasilnika) na uzorku djece osnovnoškolske dobi
2. Utvrditi razlikuju li se međusobno u pojedinim aspektima samopoimanja (školska kompetencija, socijalna prihvaćenosti, regulacija ponašanja, sportska kompetencija, tjelesni izgled) te općem samopoštovanju učenici kategorizirani u četiri kategorije i to s obzirom na spol (neutralni, nasilnici, žrtve i nasilnici/žrtve):

- 2.1. Utvrditi postoje li razlike u pojedinim aspektima samopoimanja te općem samopoštovanju djevojčica s obzirom na kategoriju kojoj pripadaju (neutralne, nasilnice, žrtve i nasilnice/žrtve)

- 2.2. Utvrditi postoje li razlike u pojedinim aspektima samopoimanja i općem samopoštovanju dječaka s obzirom na kategoriju kojoj pripadaju (neutralni, nasilnici, žrtve i nasilnici/žrtve)

Hipoteza 1.

Pretpostavlja se da će rezultati provedenog istraživanja pokazati visoku razinu fenomena nasilništva u djece osnovnoškolske dobi, što može biti posljedica ratnih zbivanja na području Hrvatske.

Hipoteza 2.

Žrtve posjeduju niži osjećaj opće vrijednosti (Neary i Joseph, 1994; Rigby i Cox, 1996) i negativnije percipiraju vlastitu socijalnu prihvaćenost od strane vršnjaka (Callghan i Stephen, 1995; Hawker i Boulton, 2000; prema Marsh i sur., 2001). Iako nema značajnijih rezultata koji ukazuju na visoko ili nisko samopoštovanje nasilnika, utvrđeno je da žrtve imaju nisko samopoštovanje (Salmivalli i sur., 1999). U skladu sa navedenim podacima podacima iz literature, te u skladu sa nalazima koje navodi Olweus (1998) pretpostavljeno je da postoji razlika između učenika okarakteriziranih kao neutralni, žrtve nasilja (žrtve i nasilnici/žrtve) i nasilnika u razini samopoštovanja i pojedinim dimenzijama slike o sebi. Stoga očekujemo da će opća razina samopoštovanja kao i pojedine dimenzije dječje slike o sebi biti niže kod žrtava.

3. METODOLOGIJA

3.1. Sudionici u istraživanju

U istraživanju su sudjelovali učenici petih, šestih, sedmih i osmih razreda dviju zagrebačkih osnovnih škola (OŠ Dragutina Kušlana i OŠ Ljubljana). Iz svake škole obuhvaćena su po dva odjeljenja svakog razreda, što sveukupno iznosi šesnaest razreda.

Podijeljeno je 338 upitnika, 29 učenika nije u potpunosti ispunio upitnik do kraja, te su takvi upitnici isključeni iz obrade podataka.

Uzorak koji je uzet u daljnju obradu čini ukupno 309 ispitanika od čega 151 djevojčica (48,9%) i 158 dječaka (51,1%).

Tablica 2. Prikaz broja djevojčica, dječaka i ukupnog uzorka sudionika po pojedinom razredu (N=309)

razred spol	5. razred	6. razred	7. razred	8. razred
Djevojčice	31	36	51	33
Dječaci	37	47	38	36
Ukupno	68	83	89	69

3.2. Mjerni instrumenti

Mjerni instrumenti korišteni u ovom istraživanju su Upitnik Nasilnik /Žrtva, D. Olweus i Profil samopercepcije za djecu (SPPC), S. Harter

3.2.1. Upitnik nasilnik /žrtva (Bully /Victim Questionnaire), D.Olweus

Osnovnu metodu u prikupljanju podatka problema nasilnik/žrtva u više Europskih zemalja kao i Japanu, SAD, Australiji i Kanadi čini "UPITNIK NASILNIK/ŽRTVA" (Prilog 1), čiji je autor D. Olweus, profesor psihologije na Bergenskom sveučilištu, koji se duži niz godina bavi istraživanjem ove vrste nasilja. Autor je navedeni upitnik razradio u sklopu općenacionalne kampanje protiv nasilništva. Instrument je za potrebe ovog istraživanja preveden na hrvatski jezik.

Upitnik uključuje "definiciju" nasilja, kako bi učenicima pružio jasno razumijevanje onoga na što trebaju odgovoriti te se odnosi na specifično vremensko razdoblje: "Većina pitanja je u vezi tvog školskog života u posljednjih nekoliko mjeseci, što znači razdoblje od početka školske godine do sada".

Upitnik se sastoji od 39 čestica i sadrži dva dijela: prvi dio upitnika ispituje učestalost doživljenog nasilnog ponašanja od strane drugih učenika, dok se drugi dio odnosi na učestalost ispoljavanja nasilnog ponašanja nad drugim učenicima. Sudionici ispunjavaju upitnik tako da znakom "X" označe učestalost (frekvenciju) doživljavanja/ispoljavanja navedenog ponašanja, naime upitnik predstavlja listu označivanja (ček-listu) gdje ispitanici daju detaljan opis ponašanja. Za svaku česticu dobiva se frkvencija, odnosno postotak odgovora ispitanika.

Kako bi utvrdili postotak učenika koji je bio izložen nasilju upotrebljena je četvrta čestica ("Koliko puta je nad tobom izvršeno nasilje u posljednjih nekoliko mjeseci?") i dvadesetčetvrtu česticu ("Koliko puta si sudjelovao/la u nasilništvu nad drugim učenicima u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?") koja daje podatak o učestalosti nasilnog ponašanja prema drugim učenicima. Osim frekvencije žrtava i nasilnika, upitnik sadrži pitanja o reakcijama drugih na nasilje zatim kako ga doživljavaju ispitanici tj. o reakcijama i stajalištima učenika, nastavnika i roditelja. Taj niz podataka dobro ukazuje na učestalost problema nasilnik/žrtva u različitim

školama, u različitim razredima, kod dječaka u usporedbi s djevojčicama (Olweus, 1988).

Kako bi uravnotežili utjecaj sistematskih faktora, polovica razreda ispunjavala je verziju upitnika u kojem se prvo postavljaju pitanja o tome da li je nad njima izvršeno nasilje u školi dok druga polovica ispunjava isti upitnik u kojem djeca prvo odgovaraju na pitanja o nasilnom ponašanju nad drugim učenicima. Potrebno je naglasiti autorovu uputu da se pri pregledu ispunjenih upitnika nedovršeni kao i nekonzistentno i besmisleno popunjeni upitnici ne uključuju u daljnju obradu podataka. Učenici ispunjavaju upitnik anonimno.

Glavna svrha upitnika je dobiti informacije o problemu nasilnik/žrtva za veći broj sudionika. Moguće je ujedno dobiti indeks "tendencije zlostavljanja od strane drugih učenika" za svakog pojedinog učenika koristeći sumu ili srednju vrijednost odgovora na pitanja 4-13. Isto tako moguće je dobiti indeks "tendencije zlostavljanja drugih učenika" svakog pojedinog učenika koristeći pitanja 24-33. Autor u uputama o karakteristikama upitnika navodi Crombachov alpha koeficijent nutarnje konzistencije za pitanja 4-13 i 24-33 koji iznosi 0.80-0.90.

3.2.2. Profil samopercepcije za djecu (SPPC), S. Harter

Za mjerenje dimenzija slike o sebi kod djece, korištena je adaptirana verzija skale (Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000), Susan Harter: *Self-Perception Profile for Children* (1985), (Prilog 2).

Instrument se sastoji od 36 čestica koje čine šest subskala.

Svaka čestica predstavlja dvije povezane rečenice: jednu koja opisuje kompetentno dijete i drugu koja opisuje manje kompetentno dijete (Npr. "Neka djeca uspješna su u učenju", a "Druga djeca nisu baš uspješna u učenju."). Harter (1982; Harter, 1999) naglašava da su na ovaj način pitanja oblikovana da uravnoteže davanje socijalno poželjnih odgovora.

Dijete, ispunjavajući upitnik, prvo odabire rečenicu koja ga bolje opisuje, a zatim označava (znakom "X"), opisuje li ga ta rečenica potpuno točno ili donekle točno.

Rezultat ispitanika boduje se na skali od četiri stupnja pri čemu "1" znači najmanju kompetentnost, a "4" najveću. Ukupan rezultat je prosjek rezultata na svim česticama svake od šest subskala.

Instrument je zamišljen tako da djeca ocjenjuju sebe općenito te u pet odvojenih područja samopoimanja koja se odnose na školske i sportske sposobnosti, socijalnu prihvaćenost, te područje tjelesnog izgleda i ponašanja.

Harterova je konstruirala skalu, polazeći od pretpostavke da djeca dobro razlikuju područja svoje kompetentnosti, odnosno da se ne osjećaju jednako kompetentni u svim domenama. Do tih pretpostavki je došla analizom sadržaja samoopisa djece od 8 do 12 godina.

Konstruirane skale su slijedeće:

Školska kompetentnost (Scholastic competence) odnose se na opažanje vlastite kompetentnosti ili sposobnosti unutar školskog okruženja. (Npr. "Neka djeca znaju da mogu dobro napraviti školske zadaće", a "Druga djeca brinu se o tome hoće li moći napraviti školske zadaće.")

Socijalna prihvaćenost (Social acceptance) odnose se na stupanj u kojem je dijete prihvaćeno od vršnjaka ili se osjeća popularno. (Npr. "Neka djeca teško nalaze prijatelje", a "Druga djeca lako nalaze prijatelje.")

Regulacija ponašanje (Behavioural conduct) odnosi se na stupanj u kojemu je dijete zadovoljno svojim ponašanjem, na osjećaj da postupa ispravno, da se ponaša onako kako se od njega očekuje. (Npr. "Nekoj djeci često se ne sviđa kako se ponašaju", a "Drugoj djeci obično se sviđa kako se ponašaju.")

Sportska kompetentnost (Athletic competence) odnose se na djetetov osjećaj da je uspješno u sportu i igrama izvan kuće. (Npr. "Neka djeca imaju uspjeha u raznim sportovima", a "Druga djeca misle da nisu baš uspješna u sportu.")

Tjelesni izgled (Physical appearance) odnosi se na stupanj u kojem je dijete zadovoljno svojim izgledom. (Npr. "Neka djeca zadovoljna su svojim izgledom", a "Druga djeca nisu zadovoljna svojim izgledom.")

Autorica je također pretpostavila da djeca starija od osam godina, osim što dobro razlikuju navedena područja svoje kompetentnosti, konstruiraju i opći pogled

na sebe kao osobu. Taj opći pogled je posljedica procesa samovrednovanja i nadilazi percepciju kompetentnosti u pojedinim specifičnim područjima.

Opće samopoštovanje (Global self-worth) odnosi se na stupanj u kojemu je dijete zadovoljno sobom kao osobom i općenito svojim životom. (Npr. "Neka djeca često nisu zadovoljna sobom", a "Druga djeca uglavnom su zadovoljna sobom.")

Crombachov alpha koeficijenti nutarnje konzistencije za skale profila, na uzorku 340 dvanaestogodišnjih osnovnoškolaca u Zagrebu, iznose: 0,76, 0,70, 0,67, 0,84, 0,73, 0,75, (Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000).

Harter (1982, prema Lacković-Grgin, 1994) je provjeravala pouzdanost skale tipa test-retest nakon tri i devet mjeseci. Korelacije su se na pojedinim uzorcima i subskalama kretale u rasponu od 0,70 do 0,87.

Subskala percepcije školske sposobnosti dobro diskriminira djecu s teškoćama u učenju, dok subskale percepcije socijalne prihvaćenosti i sportske sposobnosti dobro diskriminiraju učenike istih razreda koji su aktivni u sportskim timovima od onih koji to nisu.

3.3. Postupak

Ispitivanje je provedeno u svibnju 2002. godine u šesnaest odjeljenja dviju osnovnih škola.

Navedeni upitnici primjenjeni su grupno, za svaki razred posebno, na ranije opisanom uzorku u okviru nastave u školi te su na taj način učenici bili motivirani za ispitivanje.

Za popunjavanje upitnika predviđena su dva školska sata (90 minuta) no tijekom primjene primjećeno je da su učenici ispunili upitnike u nešto kraćem vremenskom periodu, ovisno o dobi ispitanika.

Po dolasku u razred eksperimentatorica se predstavila, objasnila učenicima da se istraživanje provodi u svrhu izrade diplomske radnje i zamolila ih za iskrenost i suradnju. Ispitanicima je ukratko izložena svrha i cilj istraživanja (saznavanje činjenica iz školskog života učenika te saznavanje načina na koji opisuju sebe). Također im je rečeno da ovo ispitivanje nije test znanja i da nema točnih i netočnih odgovora. Naglašeno je da ni na jednom mjestu u upitnicima ne moraju navoditi svoje osobne podatke i odgovori što ih napišu će ostati tajni. Da bi tehnički bilo moguće napraviti istraživanje do kraja, umjesto imena i prezimena učenici su zamoljeni da na svaki upitnik napišu šifru prema zadanom redosljedu. Nakon toga, eksperimentatorica je zajedno sa učenicima pažljivo pročitala uputu koja prethodi svakom upitniku i objasnila način ispunjavanja upitnika naglasivši da za sve nejasnoće upitaju te ih zamolila da započnu sa radom. Unutar upute koja prethodi Upitniku nasilnik/žrtva nalazi se Olweusova definicija nasilja. Svi ispitanici su popunjavali upitnike istim redom. Prvo su popunjavali Upitnik nasilnik/žrtva, zatim upitnik za mjerenje dimenzija dječje slike o sebi (SPPC). Kako bi se osigurala anonimnost učenici su razmješteni po razredu i odmaknuti jedni od drugih.

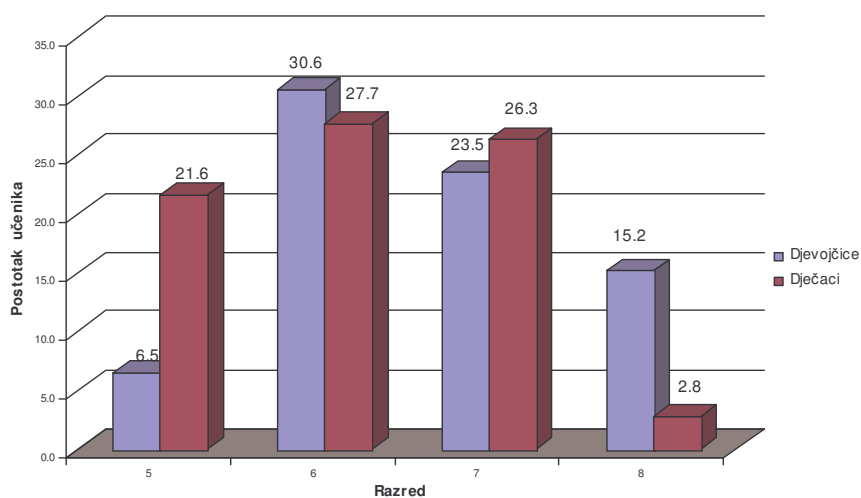
4. REZULTATI I RASPRAVA

4.1. Pojavnost problema nasilnik/žrtva

Koriseći Olweusov upitnik ispitali smo pojavnost (učestalost) nasilništva na uzorku djece osnovnoškolske dobi. Upitnik nasilnik/žrtva pravilno je ispunilo 309 sudionika od čega 151 djevojčica (48,9%) i 158 dječaka (51,1%).

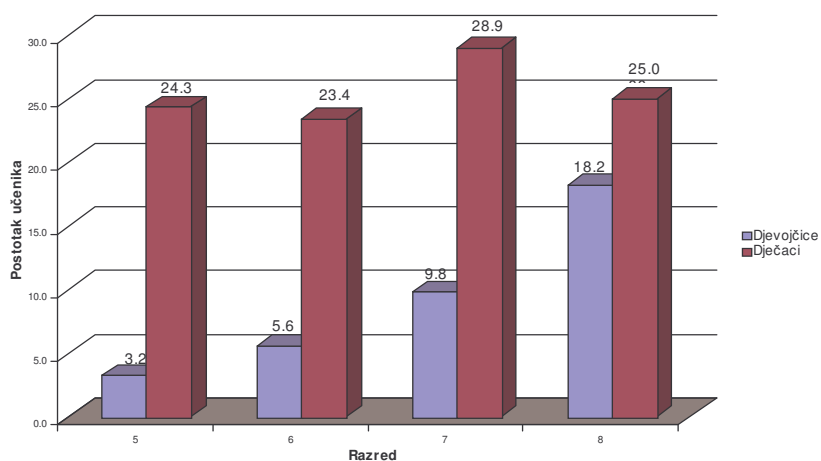
Budući da definicija nasilnog ponašanja uključuje agresivne postupke koji traju duži vremenski period, za kriterij pomoću kojeg ćemo utvrditi pojavnost nasilnog ponašanja uzeli smo graničnu točku "Dva–tri puta mjesečno" u odgovorima na četvrtu ("Koliko puta je nad tobom izvršeno nasilje u posljednjih nekoliko mjeseci?") i dvadesetčetvrtu ("Koliko puta si sudjelovao/la u nasilništvu nad drugim učenicima u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?) česticu. Kategorija "žrtve" obuhvaća žrtve i nasilnike/žrtve koji su za potrebe drugog problema odvojeni. Obje čestice imaju pet mogućih odgovora: "Nada mnom nije izvršeno nasilje u posljednjih nekoliko mjeseci" za četvrtu česticu i "Nisam se ponašao (ponašala) nasilno prema drugim učenicima u školi posljednjih nekoliko mjeseci" za dvadesetčetvrtu česticu. Ostali odgovori za obje čestice slijede redom: "To se dogodilo jednom ili dvaput ", "Dva ili tri puta mjesečno", "Približno jednom tjedno", "Nekoliko puta tjedno" (Olweus, 2000).

Napravi li se grafički prikaz postotaka učenika (Slika 2) u različitim razredima (prema četvrtom pitanju) koji su zlostavljani u školi (žrtve), dobiva se u početku rastuća zatim padajuća vrijednost za djevojčice i za dječake. Postotak zlostavljanih učenika u osmom razredu se smanjuje. Učenici šestog razreda žale se na visoku izloženost nasilnom ponašanju.

Slika 2. Postotak učenika u različitim razredima za djevojčice i dječake koji su prijavili da su bili izloženi nasilnom ponašanju 2-3 puta mjesečno i češće-**žrtve** (N=309).

S obzirom na sklonost nasilnom ponašanju (nasilnici) prema ostalim učenicima, prikazanoj na slici 3 (prema 24. pitanju) vidljiv je porast u višim razredima kod djevojčica, dok postotak dječaka u svim godištim ukazuje na stalnost zlostavljanja ostalih učenika.

Slika 3. Postotak učenika u različitim razredima za djevojčice i dječake koji su sudjelovali u zlostavljanju ostalih učenika 2-3 puta mjesečno i češće-**nasilnici** (N=309).

U Tablici 3 prikazane su frekvencije i postoci odgovora sudionika na četvrtu česticu Olweusovog upitnika.

Tablica 3. Prikaz frekvencija i postotaka odgovora sudionika na 4. česticu (Koliko puta je nad tobom izvršeno nasilje u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?) upitnika nasilnik /žrtva za djevojčice (N=151), dječake (N=158) i za cijeli uzorak (N=309).

		Nije izvršeno nasilje		Jednom ili dvaput		2-3 puta mjesečno		1 puta tjedno		Nekoliko puta tjedno	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Djevojčice	N=151	91	60.3	30	19.9	12	7.9	10	6.6	8	5.3
Dječaci	N=158	99	62.7	27	17.1	22	13.8	2	1.3	8	5.1
Ukupno	N=309	190	61.5	57	18.4	34	11.0	12	3.9	16	5.2

Legenda: f - broj sudionika koji su dali pojedini odgovor za 4. česticu

% - postotak sudionika koji su dali pojedini odgovor za 4. česticu

Iz tablice 3. vidimo da je najveći postotak sudionika dao odgovor “Nije izvršeno nasilje” u ukupnom uzorku (61.5%) te kod djevojčica (60.3%) i dječaka (62.7%). Prema gore navedenom kriteriju, od strane školskih kolega zlostavljano je ukupno 20.1% učenika . Ukupni broj žrtava, odnosno udio djevojčica zlostavljanih 2-3 puta mjesečno i češće iznosi 19.8% od ukupnog broja djevojčica, dok je udio dječaka izloženih nasilju 2-3 puta mjesečno i češće 20.2% ukupnog broja dječaka.

Boulton i Underwood (1993) i O`Moore i Hillery (1989; sve prema Borg,1999) iznose podatke koji ukazuju da su dječaci u većoj mjeri uključeni u problem nasilnik/žrtva bilo kao žrtve ili nasilnici.

Koristeći upitnik nasilnik/žrtva Whitney i Smith (1993) utvrdili su da je 27% djece u školi zlostavljano “2-3 puta mjesečno“ i češće (prema Sutton i Smith, 1999).

Whitney i Smith (1993, prema Borg, 1999) utvrdili su da je 10% osnovnoškolske djece bilo žrtvama nasilja prema strožem kriteriju (jednom tjedno).

Problem nasilnik/žrtva u talijanskim osnovnim školama manifestira se u visokoj razini, naime 28% učenika u dobi od 11-14 godina identificirali su se kao žrtve nasilja prema graničnoj točki "2-3 puta mjesečno" (Genta i sur. 1996; prema Manesini i sur., 1997).

Manesini i sur. (1997) koristeći Olweusov upitnik, ispitivali su incidenciju fenomena nasilnik/žrtva u Italiji i Engleskoj u osnovnim školama. Autori su dobili sljedeće rezultate: u Italiji od 834 učenika u dobi od 11-14 godina njih 28.8% identificirali su se kao žrtve; u Engleskoj od 4067 učenika u dobi od 11-16 njih 9,9% zlostavljani su od strane drugih učenika.

Perry i sur. (1988, prema Boulton i Underwood, 1993) izvještavaju o 10% žrtava od ukupno 165 učenika osnovnoškolske dobi od 8-12 godina. O'Moore i Hillery (1989; prema Boulton i Underwood, 1993) su primjenili u Dublinu Olweusov upitnik na uzorku od 783 djece starosne dobi od 7-13 godina i utvrdili incidenciju od 10% žrtava.

Boulton i Underwood (1993) proveli su ispitivanje pojavnosti fenomena nasilnik/žrtva na uzorku od 296 učenika (starosne dobi od osam do dvanaest godina) iz Yorkshirea. Petina uzorka prijavila je zlostavljanje od strane drugih učenika 2-3 puta mjesečno i češće.

Usporedimo li podatak od 20,1% žrtava utvrđenih u našem istraživanju sa podacima stranih istraživanja možemo primjetiti niži postotak identificiranih žrtava kod nas naprema istraživanjima koje navode npr. Whitney i Smith (1993). Navedeni autori su utvrdili da je 27% djece u školi zlostavljano "2-3 puta mjesečno" i češće (prema Sutton i Smith, 1999). Nadalje Manesini i sur. (1997) u Italiji su od 834 učenika u dobi od 11-14 godina identificirali njih 28.8% kao žrtve nasilnog ponašanja. Ovi rezultati mogu biti pokazatelj manje osviještenosti o problemima vezanim za žrtve nasilja u Hrvatskoj među djecom osnovnoškolske dobi. Tek u posljednje vrijeme stavlja se veći naglasak na uočavanje i identificiranje problema vezanih za zlostavljanje djece.

Tablica 4. Prikaz frekvencija i postotaka odgovora sudionika za 24. česticu (Koliko puta si sudjelovao/la u nasilništvu nad drugim učenicima u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?) Upitnika nasilnik/žrtva, za djevojčice (N=151), dječake (N=158) i za cijeli uzorak (N=309).

		Nije izvršeno nasilje		Jednom ili dvaput		2-3 puta mjesečno		1 puta tjedno		Nekoliko puta tjedno	
		f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Djevojčice	N=151	102	67.5	35	23.2	8	5.3	3	2.0	3	2.0
Dječaci	N=158	71	44.9	47	29.7	19	12.1	11	7.0	10	6.3
Ukupno	N=309	173	56.0	82	26.6	27	8.7	14	4.5	13	4.2

Legenda: f - broj sudionika koji su dali pojedini odgovor za 24. česticu

% - postotak sudionika koji su dali pojedini odgovor za 24. česticu

U tablici 4. vidimo da je od ukupnog broja sudionika najveći postotak dao odgovor da nikad nije izvršio nasilje prema drugim učenicima (56.0%). Postotak sudionica koje nikada nisu sudjelovale u nasilju prema ostalim učenicima iznosi 67.5%, dok 44.9% sudionika daju isti odgovor.

Od ukupnog broja učenika (N=309) njih 17.4 % zlostavlja ostale učenike 2-3 puta mjesečno i češće (nasilnici). Udio djevojčica koje zlostavljaju ostale učenike 2-3 puta mjesečno i češće iznosi 9.3% ukupnog broja sudionica, a za dječake udio zlostavljača nešto je veći i iznosi 25.4 %.

Genta i sur. (1996; prema Manesini i sur, 1997) navode da je 15% osnovnoškolske djece u dobi od 11-14 godina zlostavljalo ostale učenike 2-3 puta mjesečno u posljednjih nekoliko mjeseci tekuće školske godine.

Manesini i sur (1997) u svom istraživanju utvrdili su 8,6% nasilnika u dobi od 11-14 godina, u ukupnom uzorku od 834 učenika, dok u Engleskoj postotak nasilnika iznosi 5% u dobi 11-16 godina od ukupno 4067 učenika.

O'Moore i Hillery (1989, prema Boulton i Underwood, 1993) utvrdili su da od ukupno 783 učenika starosne dobi od 7 do 13 godina 10% učenika su nasilnici.

Yates i Smith (1989, prema Boulton i Underwood, 1993) utvrdili su incidenciju problema nasilnik/žrtva u dobi od 10-14 uzimajući graničnu točku jednom ili dvaput i češće: 22% žrtava i 12% nasilnika.

Boulton i Underwood (1993) primjenili su Olweusov upitnik na uzorku od 296 (8-12 godina starosti) učenika triju osnovnih škola iz Yokshira. Utvrdili su da je 17,1% učenika zlostavljalo druge učenike 2-3 puta mjesečno i češće.

Osvrnemo li se na podatke dobivene u provedenom istraživanju, od ukupnog broja učenika (N=309) njih 17,4% identificirali su se kao nasilnici prema graničnoj točki 2-3 puta mjesečno i ako ih usporedimo sa istraživanjima koje navode strani autori npr. Genta i sur. (1996; prema Manesini i sur, 1997) možemo uočiti da je 15% osnovnoškolske djece u dobi od 11-14 godina zlostavlja ostale učenike prema istoj graničnoj točki. Također, Manesini i sur. (1997) su u svom istraživanju utvrdili 8,6% nasilnika u dobi od 11-14 godina, u ukupnom uzorku od 834 učenika. Uspoređujući rezultate možemo zaključiti da je kod nas taj postotak izražen u većoj mjeri što možemo dijelom objasniti proteklom ratnim zbivanjima na ovim područjima.

Tablica 5. Prikaz postotaka *žrtava* i *nasilnika* za cijeli uzorak (N=309) po razrednim skupinama

	5. razred N=68	6. razred N=83	7. razred N=89	8. razred N=69
žrtve	14.6%	28.9%	24.7%	8.6%
nasilnici	14.8%	15.6%	18.0%	21.6%

Legenda:

žrtve-udio sudionika zlostavljanih 2-3 puta mjesečno i češće

nasilnici-udio sudionika koji su sudjelovali su u zlostavljanu drugih 2-3 puta mjesečno i češće

Iz tablice 5. vidimo da su prema graničnoj točki "2-3 puta mjesečno" i češće, učenici šestih razreda u udjelu od 28.9% prijavljuju izloženost nasilnom ponašanju od strane ostalih učenika. Udio učenika osmih razreda koji izvještavaju o nasilnom ponašanju od strane ostalih učenika u školi iznosi 8,6%.

Vidljivo je da se učenici petog razreda u malom broju izjašnjavaju da su sudjelovali u nasilju prema drugim učenicima (14.8%), dok udio učenika osmih razreda koji prijavljuju o zlostavljanju drugih učenika u školi iznosi 21%.

Neke studije ukazuju da broj žrtava opada porastom starosne dobi (Boulton i Underwood,1992; Vieira da Fonseca i sur. 1989) dok je incidencija nasilnika niža (O'Moore i Hillery,1989; Whitney i Smith, 1993) i konstantnija tijekom vremena (Whitney i Smith, 1993; sve navedeno prema Borg, 1999) što se slaže sa rezultatima dobivenim u provedenom istraživanju.

Prema rezultatima dobivenim u našem istraživanju na uzorku djece osnovnoškolske dobi dviju zagrebačkih osnovnih škola, možemo zaključiti da se problem nasilnik/žrtva manifestira u većem postotku (17,4%) što se tiče broja nasilnika (starosne dobi od 11-14 godina prema graničnoj točki 2-3 puta mjesečno) s obzirom na podatke koje navode neki strani autori u Italiji npr. Manesini i sur. (1997) i Genta i sur. (1996, prema Manesini i sur., 1997).

Podaci u našem istraživanju koji se odnose na ukupni broj žrtava (20,1%) ukazuju da u postotku manji broj djece (starosne dobi od 11-14 godina) prijavljuje zlostavljanje od ostalih učenika (prema graničnoj točki 2-3 puta mjesečno) nego što je u Italiji (28,8%) utvrdila Manesini i sur. (1997).

4.2. Metrijske karakteristike Profila samopercepcije za djecu (SPPC)

Prije provedbe analize podataka u skladu s drugim problemom provjereni su normaliteti distribucija svih subskala samopoimanja za svaku pojedinu skupinu (neutralni, nasilnici, žrtve i nasilnici/žrtve) zasebno za djevojčice i dječake. Normaliteti su testirani pomoću Kolmogorov-Smirnovljevog testa koji je pokazao da u četrdesetsedam od četrdesetosam distribucija ne postoji statistički značajno odstupanje distribucija varijabli od normalne distribucije.

U provedenom istraživanju izračunata je pouzdanost tipa nutarnje konzistencije (Cronbachov alpha) pojedinih skala Profila samopercepcije za djecu: školska kompetentnost, socijalna prihvaćenost, tjelesni izgled, sportska kompetentnost, regulacija ponašanje te skala općeg samopoštovanja, čije vrijednosti su zadovoljavajuće za svaku pojedinu subskalu (Tablica 6).

Tablica 6. Nutarnja konzistencija (Cronbach alpha) za skale samopoimanja i skali općeg samopoštovanja; rezultati djevojčica (N=151), dječaka (N=158) i ukupnog uzorka (N=309)

Skale	Svi ispitanici	Djevojčice	Dječaci
školska kompetentnost	0,68	0,62	0,77
socijalna prihvaćenost	0,68	0,73	0,64
regulacija ponašanja	0,72	0,74	0,70
tjelesni izgled	0,84	0,86	0,81
sportska kompetentnost	0,72	0,75	0,67
opće samopoštovanje	0,76	0,81	0,67

4.3. Usporedba percepcije različitih aspekata samopoimanja i općeg samopoštovanja učenika s obzirom na kategoriju kojoj pripadaju

Istraživanja samopoštovanja s percepcijom različitih aspekata samopimanja pokazuju da je samopoštovanje kod dječaka i djevojčica saturirano različitim faktorima. Kod dječaka je najznačajniji faktor školske kompetentnosti. Kod djevojčica se podjednako značajnim javljaju percepcija tjelesnog izgleda i percepcija socijalnih sposobnosti (Bezinović i Lacković–Grgin, 1990). Ovakve rezultate moguće je objasniti socijalizacijskim faktorom. Osim navedenog, u prilog tome idu i rezultati nekih drugih istraživanja. Zbog toga ćemo u okviru ove diplomske radnje zasebno provjeravati relacije samopoimanja i fenomena nasilnog ponašanja u skupini djevojčica i u skupini dječaka.

U klasifikaciji učenika prema tipu, neutralni, nasilnici, žrtve ili nasilnici/žrtve, korištena su dva pitanja iz Olweusovog upitnika i to četvrta i dvadesetčetvrta čestica. Učenici koji su izvjestili da je nad njima izvršeno nasilje "Dva ili tri puta mjesečno" i češće, klasificirani su kao *žrtve*; učenici koji su zlostavljali druge učenike "Dva ili tri puta mjesečno" i češće klasificirani su kao *nasilnici*, učenici koji su istovremeno zlostavljali druge učenike i bili izloženi nasilju od strane drugih učenika, "dva do tri puta mjesečno", klasificirani su kao *nasilnici/žrtve*. Olweus (1993) u bergenskoj studiji potonju skupinu, koju definira na isti način, naziva *provokativne žrtve* ili *nasilnici/žrtve* kako ih nazivaju neki drugi autori (prema Olweus, 2001). Ovakav način klasifikacije koristili su strani autori (Manesini i sur. 1997). Klasifikacija je u skladu je s definicijom nasilnog ponašanja koja u sebi uključuje negativne postupke koji traju duži vremenski period. Ostali učenici koji nisu žrtve zlostavljanja i ne pokazuju nasilno ponašanje i klasificirani su kao *neutralni*.

A) Jedan od problema ovoga istraživanja bio je odrediti razlikuju li se djevojčice kategorizirane kao neutralne, nasilnice, žrtve i nasilnice/žrtve s obzirom na to kakvu sliku o sebi imaju u različitim životnim područjima. U tu svrhu proveden je niz jednostavnih analiza varijance rezultata djevojčica u navedene četiri kategorije na pet područja samopimanja i općem samopoštovanju. Kako bi utvrdili koje se grupe (neutralne, nasilnice, žrtve i nasilnice/žrtve) međusobno statistički razlikuju, Schefféovim testom provjereno je postojanje statistički značajnih razlika među pojedinim parovima aritmetičkih sredina.

Tablica 7: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali školske kompetentnosti, za djevojčice (N=151).

Spol	Kategorija	Školska kompetentnost		
		M	σ	N
Djevojčice	neutralne	2,95	0,787	70
	nasilnice	2,76	0,629	21
	žrtve	2,85	0,832	32
	nasilnice/žrtve	3,03	0,787	28
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=0,574	s.s.=3/147	$p>0.05$

Tablica 8: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali socijalne prihvaćenosti, za djevojčice (N=151).

Spol	Kategorija	Socijalna prihvaćenost		
		M	σ	N
Djevojčice	neutralne	3,02^a	0,587	70
	nasilnice	3,10^b	0,458	21
	žrtve	2,52^{ab}	0,603	32
	nasilnice/žrtve	2,91	0,717	28
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=5.911	s.s.=3/147	p<0.01

Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Schefféov test) uz $p<0.01$ npr.: neutralne djevojčice kao i djevojčice nasilnice doživljavaju se socijalno prihvaćenijima od žrtava.

Tablica 9: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali regulacije ponašanja, za djevojčice (N=151).

Spol	Kategorija	Regulacija ponašanja		
		M	σ	N
Djevojčice	neutralne	3,21^{a**}	0,531	70
	nasilnice	2,59^{ab}	0,583	21
	žrtve	3,06^{b*}	0,526	32
	nasilnice/žrtve	2,85	0,618	28
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=7.545	s.s.=3/147	p<0.01

Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Schefféov test) uz $*p<0.05$ i $**p<0.01$

Tablica 10: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali sportke kompetentnosti, za djevojčice (N=151).

Spol	Kategorija	Sportske sposobnosti		
		M	σ	N
Djevojčice	neutralne	2,79	0,677	70
	nasilnice	2,67	0,671	21
	žrtve	2,54	0,66	32
	nasilnice/žrtve	2,55	0,608	28
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=1.570	s.s.=3/147	p>0.05

Tablica 11: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali tjelesnog izgleda, za djevojčice (N=151).

Spol	Kategorija	Tjelesni izgled		
		M	σ	N
Djevojčice	neutralne	2,88	0,781	70
	nasilnice	2,58	0,852	21
	žrtve	2,72	0,826	32
	nasilnice/žrtve	2,52	0,804	28
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=1.739	s.s.=3/147	p>0.05

Tablica 12: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali općeg samopoštovanja, za djevojčice (N=151).

		Opće samopoštovanje		
Spol	Kategorija	M	σ	N
Djevojčice	neutralni	3,20	0,587	70
	nasilnici	2,87	0,684	21
	žrtve	2,96	0,713	32
	nasilnici/žrtve	2,76	0,762	28
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=3.533	s.s.=3/147	p<0.01

Značajne razlike označene su podebljanim tekstom, (Schefféov test) uz $p<0.05$

B) Kako bismo utvrdili razlikuju li se dječaci kategorizirani kao neutralni, nasilnici, žrtve i nasilnici/žrtve s obzirom na različite dimenzije samopoimanja proveden je niz jednostavnih analiza varijanca na pet odvojenih područja samopimanja i na općem samopoštovanju. Schefféovim testom provjereno je koje se grupe međusobno statistički značajno razlikuju.

Tablica 13: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali školskih sposobnosti, za dječake (N=158).

Spol	Kategorija	Školske sposobnosti		
		M	σ	N
Dječaci	neutralni	3,23	0,608	49
	nasilnici	3,06	0,753	50
	žrtve	2,99	0,553	22
	nasilnici/žrtve	2,82	0,687	37
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=2.607	s.s.=3/154	p<0.05

Značajne razlike označene su podebljanim tekstom, (Schefféov test) uz $p < 0.05$

Tablica 14: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali socijalne prihvaćenosti, za dječake (N=158).

Spol	Kategorija	Socijalna prihvaćenost		
		M	σ	N
Dječaci	neutralni	3,24	0,512	49
	nasilnici	3,08	0,666	50
	žrtve	3,00	0,920	22
	nasilnici/žrtve	2,68	0,692	37
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=5,037	s.s.=3/154	p<0,01

Značajne razlike označene su podebljanim tekstom, (Schefféov test) uz $p<0.01$

Tablica 15: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali regulacije ponašanja, za dječake (N=158).

Spol	Kategorija	Regulacija ponašanja		
		M	σ	N
Dječaci	neutralni	3,16^{ab}	0,517	49
	nasilnici	2,67^a	0,582	50
	žrtve	3,00	0,575	22
	nasilnici/žrtve	2,62^b	0,525	37
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=9,647	s.s.=3/154	p<0.01

Parovi aritmetičkih sredina označeni istim slovom statistički se značajno razlikuju (Schefféov test) uz $p<0.01$

Tablica 16: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali sportske kompetentnosti, za dječake (N=158).

		Sportska kompetentnost		
Spol	Kategorija	M	σ	N
Dječaci	neutralni	2,97	0,601	49
	nasilnici	3,05	0,665	50
	žrtve	2,78	0,659	22
	nasilnici/žrtve	2,73	0,546	37
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=2.462	s.s.=3/154	p>0.05

Tablica 17: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali tjelesnog izgleda, za dječake (N=158).

		Tjelesni izgled		
Spol	Kategorija	M	σ	N
Dječaci	neutralni	3,31	0,621	49
	nasilnici	3,05	0,65	50
	žrtve	2,63	0,814	22
	nasilnici/žrtve	2,92	0,775	37
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=5.256	s.s.=3/154	p<0.01

Značajne razlike označene su podebljanim znamenkama (Schefféov test) uz $p < 0.01$

Tablica 18: Prikaz osnovnih statističkih parametara i rezultati provjere razlika među kategorijama metodom jednostavne analize varijance na skali općeg samopoštovanja, za dječake (N=158).

		Opće samopoštovanje		
Spol	Kategorija	M	σ	N
Dječaci	neutralni	3,44 ^{ab}	0,478	49
	nasilnici	3,26	0,567	50
	žrtve	3,00 ^a	0,611	22
	nasilnici/žrtve	3,07 ^b	0,584	37
F-omjer, stupnjevi slobode i razina značajnosti		F=4.680	s.s.=3/154	p<0.01

Značajne razlike označene su podebljanim tekstom (Schefféov test) uz $p < 0.05$

4.4. Rasprava u skladu sa modelom općeg samopoimanja

Rezultati testiranja značajnosti razlika između četiri kategorije kod dječaka i djevojčica u različitim dimenzijama samopoimanja dobivenih primjenom Profila raspravit će se u skladu sa modelom općeg samopoimanja. Opće samopoimanje dijeli se u facete—akademsko i neakademsko samopoimanje. Te dvije facete dijele se dalje na specifične komponente (Byrne i Shavelson, 1996).

1) Akademska samopoimanje

Skala školskih sposobnosti odnosi se na opažanje vlastitih sposobnosti unutar školskog okruženja. Jednostavnom analizom varijance utvrđeno je da ne postoji značajna razlika na skali školskih sposobnosti u skupini djevojčica (Tablica 7) među četiri navedene kategorije (neutralne, nasilnice, žrtve i nasilnice/žrtve). Drugim riječima, utvrđeno je da ne postoji značajna razlika u percepciji opažanja vlastite kompetentnosti u školskom okruženju kod djevojčica između četiri navedene kategorije.

Utvrđena je značajna razlika među skupinama dječaka u prosječnim procjenama na skali školskih sposobnosti (Tablica 13). ($F=2,607$ s.s.= 3/154, $p<0.05$). Provedena post-hoc analiza pokazuje (Schefféov postupak) značajne razlike skupine nasilnika/žrtava u odnosu na neutralne ($p<0.05$). Dakle, neutralni dječaci su značajno zadovoljniji vlastitim sposobnostima u školskom okruženju u odnosu na nasilnike/žrtve. Nasilnici/žrtve često imaju problema s koncentracijom, hiperaktivni su i impulzivni (ADHD sindrom) stoga su problemi vezani za čitanje i pisanje uobičajeniji kod skupine nasilnika/žrtava nego kod "pasivnih" žrtava i "čistih" nasilnika (Olweus, 2001).

Uspjeh u školi je važan dio samopoimanja djece u procesu obrazovanja, kako zbog pritiska roditelja za ostvarenjem uspjeha u toj domeni, tako i zbog povezanosti sa statusom u društvu vršnjaka. Coopersmith (1967) je utvrdio značajnu pozitivnu povezanost ($r=0.30$) između globalne mjere samopoštovanja i školskih ocjena. Fende i Schroer (1985) uspoređivanjem učenika škola različite težine nisu našli razlike u samoevaluaciji, ali su utvrdili povezanost samoevaluacije s relativnom pozicijom učeničkog uspjeha unutar jedne škole (sve prema Lacković-Grgin, 1994). Samopoštovanje koje se temelji na uspješnom djelovanju u osnovi je nesocijalno i internalizira se kao osjećaj kompetentnosti (Brennan i Bosson, 1998). Harter (1988) navodi da kompetentnost podrazumjeva kombinaciju onoga što bismo željeli postići i našeg stupnja sigurnosti da ćemo postići taj cilj. Na taj način je kompetentnost dječjeg samopoštovanja sasvim izjednačena s djetetovom percipiranom samoučinkovitošću (prema Vasta, Haith i Miller, 1997).

2) Neakademsko samopoimanje

Socijalno samopoimanje

Skale percepcije socijalne prihvaćenosti (stupanj u kojem se dijete osjeća popularno i prihvaćeno od strane vršnjaka) i regulacije ponašanja (stupanj u kojem je dijete zadovoljno svojim ponašanjem, da se ponaša onako kako se od njega očekuje) odnose se na socijalno samopoimanje.

Određeni stupanj socijalne prihvaćenosti od strane vršnjaka posebno je značajan u osnovnoškolskoj dobi koju karakterizira težnja za druženjem i prihvaćenošću. Zadovoljenje ovih težnji donosi djeci ugodan osjećaj vrijednosti i samopouzdanja (Coopersmith, 1967; Kulas, 1982; Lacković-Grgin, 1990; prema Lacković-Grgin, 1994).

Jednostavnom analizom varijance za rezultate djevojčica (Tablica 8) utvrđena je značajna razlika između rezultata na skali socijalne prihvaćenosti s obzirom na kategoriju kojoj pripadaju ($F=5.911$, $s.s.=3/147$, $p<0.01$). Schefféov postupak je pokazao značajne razlike skupine žrtava u odnosu na neutralne ($p<0.01$) i nasilnice ($p<0.01$). Naime, djevojčice koje pripadaju skupini neutralnih kao i djevojčice koje sudjeluju u nasilnom ponašanju (nasilnice) doživljavaju se socijalno prihvaćenijima od skupine nad kojima je nasilje izvršeno (žrtve). Bandura (1973) navodi da se agresivno ponašanje u mnogim situacijama nagrađuje u obliku prestiža. Nekoliko je istraživanja pokazalo da nasilnici mogu biti omiljeni prosječno ili nešto ispod prosječne razine (Olweus, 1973 i 1978; Björqvist i sur. 1982; Lagerspetz i sur. 1982; Pulkinen i Tremblay, 1992). Često ih okružuje mala skupina od dvoje ili troje prijatelja koja ih podržava i voli (Cairns i sur., 1988). Za razliku od nasilnika, žrtve su u školi usamljene i napuštene (prema Olweus, 1994).

Utvrđeno je da osobe niskog samopoimanja ne osjećaju sigurnost u interpersonalnim odnosima, za razliku od onih s pozitivnom slikom o sebi (Brennan i Bosson, 1998). Osobe s niskim samopoštovanjem sklonije su tome da budu sramežljive i manja je vjerojatnost da budu izabrane za vođu kluba ili neke društvene aktivnosti. Za one s niskim samopoštovanjem, veća je vjerojatnost da se neće svidjeti vršnjacima ili da će ih vršnjaci odbaciti, a takav će položaj djelovati negativno na samopoštovanje (Dacey i Kenny, 1994).

Bezinović i Lacković-Grgin (1990) pokazali su da je za samopoštovanje djevojčica vrlo važna percepcija socijalne kompetencije. Teško je djevojčicama sebe smatrati vrijednima, uspješnima i sposobnima u sferi socijalnih odnosa ako ih njihova referenična grupa odbacuje.

Kod dječaka koje ubrajamo u kategorije – neutralni, nasilnici, žrtve i nasilnici/žrtve utvrđena je značajna razlika na skali socijalne prihvaćenosti (Tablica 14) ($F=5.037$, s.s.=3/154, $p<0.01$). Schefféovim postupkom pronađena je samo jedna značajna razlika i to između neutralnih dječaka i nasilnika/žrtava ($p<0.01$). Naime, neutralni dječaci percipiraju se socijalno prihvaćenijima, odnosno osjećaju se popularnijima od strane vršnjaka u odnosu na skupinu nasilnika/žrtava. Putallaz i Wasserman (1990) navode da izvještaji vršnjaka i rezultati opažanja ponašanja potvrđuju da su mnoga odbačena djeca natprosječno agresivna. Često postupaju antisocijalno, neprikladno situaciji i remete grupne aktivnosti. Njihovi pokušaji ulaska u novu grupu ili stjecanja prijatelja vrlo su nevjestii i obično se sastoje od nametanja i vrlo čudnih pokušaja približavanja, što naravno, dovodi do posve suprotnih ishoda od željenih (prema Vasta, Haith i Miller, 1998). Osoba niskog samopoštovanja zbog osjetljivosti na odbijanje u socijalnim je interakcijama usmjerena na samozaštitničko ponašanje, ali zbog toga propušta primati i pozitivne reakcije od drugih te tako unaprijediti sliku o sebi.

Razvoj slike o sebi povezan je s potrebom za prihvaćanjem, poštovanjem, podrškom, toplinom iz okoline, pri čemu nezadovoljavanje tih potreba negativno utječe na razvoj pojma o sebi. Što je veći nesklad između potreba pojedinca i podrške koju on dobiva iz okoline, to je lošija prilagodba i opće samopoštovanje (Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000).

Rezultat na skali percipirane regulacije ponašanja odnosi se na aspekt socijalnog samopoimanja koji proizlazi iz odnosa s odraslim “značajnim drugim” iz života pojedinca. Kod djevojčica je utvrđena statistički značajna razlika na skali regulacije ponašanja (Tablica 9) s obzirom na kategoriju kojoj pripadaju ($F=7.545$, s.s.=3/147, $p<0.01$). Neutralne djevojčice zadovoljnije su svojim ponašanjem od nasilnica ($p<0.01$). Djevojčice – žrtve bez obzira što se nalaze u nepovoljnoj situaciji zadovoljnije su svojim ponašanjem, nego li djevojčice – nasilnice ($p<0.05$). Djevojčice - nasilnice iako sebe doživljavaju socijalno poželjnijima od žrtava

percipiraju da se ne ponašaju onako kako se od njih očekuje, ne osjećaju da postupaju ispravno.

Jednostavnom analizom varijance utvrđena je značajna razlika u prosječnim procjenama dječaka u skupinama neutralni, nasilnici, žrtve, nasilnici/žrtve na skali regulacije ponašanja (Tablica 15) ($F=9,647$, $s.s.=3/154$, $p<0.01$). Schefféov postupak pokazao je značajne razlike neutralne skupine u odnosu na nasilnike ($p<0.01$) i nasilnike/žrtve ($p<0.01$). Neutralna skupina zadovoljnija je svojim ponašanjem od nasilnika i nasilnika/žrtava.

Bezinović (1988) navodi da je subjektivna procjena samopoštovanja povezana s različitim manifestacijama ponašanja pojedinca. Ključnu ulogu u razvoju samopoštovanja ima atmosfera u roditeljskom domu i neposredna socijalna okolina. Djeca prihvaćaju mišljenja koja o njima imaju za njih značajni odrasli i usvajaju ih kao svoja vlastita. Za razvoj samopoštovanja posebno se bitnom pokazuje interakcija s roditeljima. U istraživanju Coopersmitha (1967) značajno su više samopoštovanja imala djeca (1) čiji su roditelji iskazivali više ljubavi, topline, pažnje, interesa i prihvaćanja, (2) čiji su roditelji imali dosljedan i pravedan omjer nagrađivanja i kažnjavanja, i (3) čiji su roditelji imali demokratski odnos koji uključuje uvažavanje prava i mišljenja djeteta (prema Bezinović, 1988).

Tjelesno samopoimanje

Skala percipiranih sportskih sposobnosti (djetetov osjećaj da je uspješno u sportu i igrama izvan kuće) i tjelesnog izgleda (stupanj u kojem je dijete zadovoljno svojim izgledom) odnose se na tjelesno samopoimanje. Tjelesno samopoimanje determinirano je subjektivnom percepcijom svoga tijela, zatim internaliziranim emocionalnim iskustvom o tijelu kao i internalizacijom reagiranja okoline na tijelo subjekta. Pored toga, tjelesno samopoimanje zavisit će i od toga kakve je standarde i očekivanja o svome tijelu osoba izgradila, odnosno kakva je za nju idealna slika svoga tijela (Lacković-Grgin, 1994).

Jednostavnom analizom varijance utvrđeno je da ne postoji značajna razlika na skali sportskih sposobnosti (Tablica 10) kao i na skali tjelesnog izgleda u skupini djevojčica između četiri navedene kategorije (Tablica 11).

Nije utvrđena značajna razlika na skali sportskih sposobnosti između četiri skupine dječaka. Dakle, četiri skupine dječaka ne razlikuju se s obzirom na percepciju vlastitih sportskih sposobnosti (Tablica 16).

Koristaći jednostavnu analizu varijance utvrdili smo postojanje statistički značajne razlike među dječacima u različitim kategorijama (Neutralni, Nasilnici, Žrtve, Nasilnici / Žrtve) na skali tjelesnog izgleda (Tablica 17) ($F=5.256$, $s.s.=3/154$, $p<0.01$). Dobiveni rezultati pokazuju da su dječaci – neutralni zadovoljniji svojim izgledom od žrtava ($p<0.01$). Ovakav rezultat je skladu sa podacima iz literature, naime Olweus (1978) navodi da se žrtve osjećaju neprivlačnima (prema Olweus,1994).

Neke istraživanja ukazuju da je tjelesni izgled važan dio samopoimanja i samopoštovanja (Harter, 1990; Simmons i Blyth,1987; prema Dacey i Kenny, 1994). Osobe koje se smatraju tjelesno neatraktivnima u većoj mjeri sumnjaju u mogućnost da ostvare zadovoljavajuće reakcije od strane drugih (Berscheid i Walster 1974; prema Schlenker i Leary,1982). Olweus (1973, 1978) u istraživanju dviju različitih skupina dječaka ustanovio je da žrtve nisu imale većih razlika u vanjštini nego li ispitivana skupina dječaka koji nisu bili zlostavljani. Jedina “izvanjska neobičnost “ po kojoj su se razlikovali bila je tjelesna snaga, naime žrtve su bile fizički slabije od dječaka općenito (prema Olweus,1998).

3) Opće samopoštovanje

Skala općeg samopoštovanja odnosi se na stupanj u kojem je dijete zadovoljno sobom kao osobom i općenito svojim životom.

Jednostavnom analizom varijance utvrđena je značajna razlika u prosječnim procjenama na skali općeg samopoštovanja djevojčica (Tablica 12) među skupinama ($F=3.533$, $s.s.=3/147$, $p<0.01$). Neutralne djevojčice zadovoljnije su sobom u usporedbi sa djevojčicama koje ubrajamo u skupinu nasilnice/žrtve ($p<0.05$). Nasilnici/žrtve slične su pasivnim žrtvama po depresivnosti, socijalnoj anksioznosti te niskom samopoštovanju. Pokazuju sličnosti sa nasilnicima s obzirom na povećanu razinu agresivnog (neprijateljskog) ponašanja, impulzivnost i hiperaktivnost (Olweus,1998). Olweus (1978) naglašava da opisane karakteristike ličnosti i ponašanja nasilnika/žrtava mogu izazvati popriličnu količinu negativnih

reakcija iz okoline (prema Olweus, 2001), što može jako negativno djelovati na samopoštovanje navedene skupine.

Coopersmith (1967) definirajući samopoštovanje podrazumijeva procjenu vrijednosti koju pojedinac ima o samom sebi, prihvaćajući ili neprihvaćajući sebe. Neki autori navode da postoje dva opća izvora samopoštovanja: socijalno prihvaćanje i uspješno djelovanje (Diggory, 1996; Harter, 1990; Tafarodi i Swann, 1995; prema Brennan i Bosson, 1998). Socijalno prihvaćanje obuhvaća odobravanje i pozitivne stavove od strane drugih. Uspješno djelovanje odnosi se na znanje o vlastitim sposobnostima. Samopoštovanje koje se temelji na prihvaćanju od strane drugih ljudi u osnovi je socijalno. Iskustvo zadovoljavajućih interpersonalnih odnosa internalizira se kao pozitivno gledanje na sebe (Tafarodi i Swann 1995; prema Brennan i Bosson, 1998). Samopoštovanje djeluje kao mehanizam koji služi minimiziranju mogućnosti da osoba doživi društveno odbacivanje. Osobe niskog samopoštovanja sklonije su u socijalnim situacijama interpretirati znakove kao odbijajuće naspram osoba s visokim samopoštovanjem (Leary i Kowalski, 1995).

Metodom jednostavne analize varijance dobivena je statistički značajna razlika između četiri skupine dječaka na skali općeg samopoštovanja ($F=4,680$, $s.s.=3/154$, $p<0.01$). Postoji značajna razlika između prosječnih rezultata neutralnih dječaka u odnosu na skupinu žrtava ($p<0.05$) i nasilnika /žrtava ($p<0.05$). Dakle, dječaci neutralne skupine su zadovoljniji sobom i općenito svojim životom od skupine žrtava i nasilnika/žrtava (Tablica 18). Rigby i Cox, (1996, prema Marsh i sur., 2001) utvrdili su da žrtve imaju niže opće samopoštovanje od ostalih vršnjaka. Olweus (1978) je proveo istraživanje među dječacima osnovnoškolske dobi te je utvrdio značajnu razliku u samopoštovanju među žrtvama i neutralne skupine, naime žrtve su imale niže samopoštovanje (prema Salmivalli, 2001). Dječaci koji pripadaju skupini nasilnici/žrtve agresivni su i neprijateljski se ponašaju prema učenicima, ali su ujedno napadani od strane drugih. S obzirom da takvu djecu koja pokazuju elemente "čistog" nasilnika i "čiste" žrtve (Olweus, 2001) vršnjaci odbacuju i ne prihvaćaju, oni ne mogu s njima uspostaviti bliske odnose i zadovoljiti potrebu za pripadanjem i ljubavlju. Prema tome, ne mogu zadovoljiti ni potrebu višeg reda, a to je po Maslowu (prema Fulgosi, 1981) potreba za samopoštovanjem. Coopersmith (1967) navodi da samopoštovanje odražava stupanj uvjerenja pojedinca da sebe smatra sposobnim, značajnim, uspješnim i vrijednim.

O'Moore (2000) izvještava o niskom samopoštovanju žrtava, nasilnika/žrtava i nasilnika u Irskoj. Boulton i Smith (1994) navode da su nalazi koji govore o niskom samopoštovanju žrtava konzistentniji od nalaza koji potvrđuju nisko samopoštovanje nasilnika (prema Smith i Brain, 2000).

Leary i Downs (1995) su utvrdili da osobe niskog samopoštovanja lakše prihvaćaju mogućnost da budu odbačene od onih sa visokim samopoštovanjem (prema Leary i Kowalski, 1995).

Opća ocjena stanja prema dobivenim rezultatima u usporedbi sa stranim istraživanjima, ukazuje na visoku raširenost nasilništva. Ukoliko bismo pristupili intervencijskom programu sprječavanja nasilja među djecom, upitnik je koristan instrument za utvrđivanje stanja.

Glavni ciljevi intervencijskog programa jesu smanjiti koliko god je moguće postojeće probleme nasilnik/žrtva u školskom okruženju i izvan njega te spriječiti pojavu drugih problema. Intervencijski program obuhvaća osvještenost i obvezatnost, mjere na razini škole, mjere na razini razreda i mjere na individualnoj razini (Olweus, 1998). Važno je pokušati stvoriti zajedničko gledište u odnosu na nasilništvo ne samo među školskim osobljem nego također i među roditeljima.

Provedene analize predlažu da se u školama stvori "klima" u kojoj se nasilje neće tolerirati, u kojoj će skupina na kojoj nije izvršeno nasilje (neutralni) pomoći onima koji su zlostavljani, i/ili u kojoj zlostavljani pojedinci mogu bez straha tražiti pomoć odraslih (Smith i Sharp, 1994). Jedan od načina da se poveća samopouzdanje viktimizirana djeteta jest da ga se potiče u razvoju socijalnih vještina (trening asertivnosti) od strane stručnog suradnika (psihologa), nastavnika ili roditelja.

Neke od tih mjera moraju se ponešto izmjeniti i prilagoditi prilikama u pojedinoj školi. Pohvala i prijateljski odnos nastavnika ili učitelja značajno utječe na ponašanje učenika. Općenito, pohvala kako u svezi s učenikovim ponašanjem, tako i u svezi s učenjem, zacijelo pozitivno utječu na raspoloženje u razredu. Ipak, želimo li promijeniti ponašanje nasilnih učenika, često nije dovoljno da nastavnik (ili ostali odrasli) budu dobrohotni i da budu spremni pohvaliti učenike. Istraživanja i iskustvo pokazuju da je nužno koristiti i kazne u slučaju nepoželjna ponašanja. Najbolji se rezultati postižu kombinirajući pohvalu za pozitivno djelovanje i dosljedno kažnjavanje u slučaju nasilnog ponašanja (Patterson i sur., 1975; Patterson 1982; Walker i sur., 1976 prema Olweus, 1998).

Kritički osvrt – što je moglo utjecati na dobivene rezultate

Iako se nastojalo osigurati anonimnost sudionika, postojala je mogućnost da ostali učenici otkriju neugodna iskustva izjavljena u upitniku nasilnik/žrtva. Stoga je vjerojatno da su neki sudionici u želji da izbjegnu eventualne neugodne reakcije drugih, davali socijalno poželjne odgovore, odnosno ostavljali upitnik nepopunjen.

Osim tendencije da ne ispune upitnik nasilnik/žrtva do kraja kako ne bi izvjestili o ugrožavajućim iskustvima, moguća je da su i oni koji ništa od navedenog nisu doživjeli smatrali kako nema smisla da ispune upitnik do kraja.

Pored toga moguće je da su djeca sa tipično nasilnim obrascem ponašanja namjerno ili nenamjerno iskrivljavali odgovore i usklađivali ih sa socijalno poželjnima.

Na dobivene rezultate mogao je utjecati i način određivanja skupina neutralnih, nasilnika, žrtava i nasilnika/žrtava. Kao što je već navedeno granica za njihovo određivanje bila je prema četvrtom i dvadesetčetvrtom pitaju upitnika nasilnik/žrtva i to prema graničnj točki "dva –tri puta mjesečno" i češće. Može se pretpostaviti da bi uzimanje strožeg kriterija, npr. "nekoliko puta tjedno" pokazalo značajnije razlike u dimenzijama samopoimanja.

Nedostatak provedenog istraživanja je što nam ne omogućuje kauzalno zaključivanje o međusobnom zlostavljanju i razini samopoimanja. Tako npr. nisko samopoštovanje može biti posljedica zlostavljanja, ali možemo i pretpostaviti da će dijete koje je nižeg samopoštovanja biti podložije zlostavljanju, odnosno bit će osjetljivije na negativne postupke od strane drugih učenika. Da bismo mogli identificirati vezu između zlostavljanja i razine samopoimanja, potrebno je provesti longitudinalno istraživanje koja će biti usmjereno na interakciju između zlostavljanja, socijalnog okruženja, obitelji i djeteta, kako kod žrtava, tako i kod nasilnika.

5. ZAKLJUČAK

Istraživanje je provedeno na uzorku od 309 učenika petih, šestih, sedmih i osmih razreda dviju osnovnih škola u Zagrebu od čega 151 djevojčica (48,9%) i 158 dječaka (51,1%).

1. Prvi problem istraživanja bio je ispitati incidenciju nasilnog ponašanja među djecom osnovnoškolske dobi, uključujući žrtve i nasilnike. Rezultati su pokazali da je od strane školskih kolega zlostavljano (prema kriteriju 2-3 puta mjesečno i češće) ukupno 20.1% sudionika. Udio djece koji ispoljavaju nasilno ponašanje 2-3 puta mjesečno i češće –nasilnici, iznosi 17.4 % sudionika. Prema rezultatima dobivenim u našem istraživanju možemo zaključiti da se problem nasilnik/žrtva manifestira u višem postotku što se tiče broja nasilnika s obzirom na podatke koje navode neki strani autori npr. Manesini i sur. (1997) i Genta i sur. (1996, prema Manesini i sur., 1997). Podaci u našem istraživanju koji se odnose na ukupni broj žrtava ukazuju da u postotku manji broj djece prijavljuje zlostavljanje od ostalih učenika nego što je u Italiji (28,8%) utvrdila Manesini i sur. (1997).

2. Drugi problem bio je utvrditi razlikuju li se međusobno u pojedinim aspektima samopoimanja (školske sposobnosti, socijalne prihvaćenosti, sportske sposobnosti, tjelesnog izgleda, ponašanja) te općem samopoštovanju učenici kategorizirani u četiri kategorije (neutralni, nasilnici, žrtve i nasilnici/žrtve) Pretpostavka je da žrtve imaju nižu razinu općeg samopoštovanja i pojedinih dimenzija dječje slike o sebi:

- 2.1. Rezultati dobiveni na uzorku djevojčica ukazuju da je pretpostavka potvrđena na skalama općeg samopoštovanja i percepcije socijalne prihvaćenosti.
- 2.2. Rezultati dobiveni na uzorku dječaka ukazuju da navedena hipoteza nije potvrđena samo na skali sportske kompetentnosti.

6. LITERATURA

1. Bernstein, J. Y. i Watson, M. W. (1997). Children who are targets of bullying: A victim pattern. *Journal of interpersonal violence*. 12. (4)
2. Bezinović, P. (1988). Percepcija osobne kompetentnosti kao dimenzija samopoimanja. Doktorska disertacija, Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
3. Bezinović, P. i Lacković-Grgin. K. (1990). Percepcija vlastite kompetentnosti, tjelesnog izgleda i samopoštovanje kod 10-godišnje djece. *Primjenjena psihologija*, 11. 71-75.
4. Borg, M. G. (1999). The extent and nature of bullying among primary and secondary schoolchildren. *Educational Research*. 41. (2)
5. Boulton, M.J. i Underwood, K. (1993). Bully/Victim problems among middle school children. *European Education*. 25. (3)
6. Brajša-Žganec, A., Raboteg-Šarić, Z., Franc, R. (2000). Dimenzije samopoimanja djece u odnosu na opaženu socijalnu podršku iz različitih izvora. *Društvena istraživanja*. Zagreb. 6. (50) 897-912.
7. Brennan, K. L. i Bosson, J. K. (1988). Attachment-style differences in attitudes toward and reactions to feedback from romantic partners: an exploration of the relational bases of self-esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 24 (7) 699-714.
8. Byrne, B. M. i Shavelson, R. J. (1996). On the structure of social self-concept for pre-, early , and late adolescents: A test of the Shavelson, Hubner and Stanton (1976) model. *Journal of Personality and Social Psychology*. 70.(3).(599-613).
9. Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-esteem*. San Francisco: W.H. Freeman and Company.
10. Dacey, J. i Kenny, M. (1994). *Adolescent Development*. Madison: Brown & Benchmark

11. Fulgosi, A. (1981). Psihologija ličnosti – teorije i istraživanja. Zagreb. Školska knjiga.
12. Harter, S. (1985). Manual for the Self-perception profile for children. Denver: University of Denver
13. Harter, S. (1999). The construction of the self: a developmental perspective. New York: Guilford Press.
14. Johnson, E. A., Vincent, N. i Ross, L. (1997). Self-deception versus self-esteem in buffering the negative effects of failure. *Journal of Research in Personality*. 31. 385-405.
15. Lacković-Grgin, K. (1994). Samopoimanje mladih. Jastrebarsko. Naklada Slap.
16. Leary, M.R. i Kowalski, R. M. (1995): *Social Anxiety*. New York: Guilford Press.
17. Manesini, E., Eslea, Smith, P.K. Genta, M. L., Giannetti, E., Fonzi, A. i Costabile, A. (1997). Cross-national comparison of children's attitudes towards bully/victim problems in school. *Aggressive Behaviour*. 23. 245-257.
18. Marsh, H. W., Parada, R. H., Seeshing Yeung, A. i Healey, J. (2001). Aggressive school troublemakers and victims: a longitudinal model examining the pivotal role of self-concept. *Journal of Educational Psychology*. 93. 2. 411-419.
19. Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 35. 1171-1190.
20. Olweus, D. (2000). Instructions for administering the revised Olweus bully/victim questionnaire for the students.
21. Olweus, D. (2000). Information on registration and coding of the students' answers (The revised Olweus bully/victim questionnaire)
22. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb. Školska knjiga.
23. Olweus, D. (2001). *Peer Harassment in School: The Plight of the Vulnerable and Victimized*. New York: Guilford Publications.
24. Salmivalli, C. (1999). Feeling good about oneself, being bad to others? Remarks on self-esteem, hostility, and aggressive behaviour. *Aggression and Violent Behaviour*. 6. 375-393.
25. Salmivalli, C., Kaukiainen, A., Kaistaniemi, L. i Lagerspetz, K. (1999). Self-evaluated self-esteem, peer-evaluated self-esteem and defensive egotism as

- predictors of adolescents' participation in bullying situations. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 25. (10), 1268-1278.
26. Schenkler, B. R. i Leary, M. R. (1982). Social anxiety and self-presentation: A conceptualization and model. *Psychological Bulletin*. 92 (3), 641-669.
27. Smith, P. K. i Brain, P. (2000). Bullying in schools: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behaviour*. 26. 1-9.
28. Smith, P.K. i Sharp, S. (1994). *School Bullying, Insights and Perspectives*. London, New York. Routhledge
29. Sutton, J., i Smith P. K. (1999). Bullying as a group process: an adaptation of the participant role approach. *Aggressive Behaviour*. 25. 97-111.
30. Sutton, J., Smith, P. K., Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology*. 17. 435-450.
31. Vasta, R., Haith., Miller, S.A. (1998). *Dječja psihologija*. Zagreb: Naklada Slap.
32. Žužul. M. (1989). *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Zagreb. Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.

7. PRILOG-instrumenti korišteni u istraživanju

Prilog 1. Upitnik nasilnik/žrtva

Prilog 2. Profil samopercepcije za djecu (SPPC)